

Güvenlik Kaygılarının İdari Modernleşmeye Etkisi: Taşlıca'nın İdari Dönüşümü (1851-1912)

Impact to the Administrative Modernization of Security Concerns: Administrative Conversion of Pljevlja (1851-1912)

*Murat Tuğluca**

Özet

19. yüzyılda Balkanlarda baş gösteren milliyetçilik akımının tesiriyle yaşanmakta olan ayrılıkçılık hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki en önemli meselelerinden olmuştur. Osmanlılar ayrılıkçılığa karşı çeşitli yöntemlerle mücadele vermişlerdir. Bunlardan birisi de taşrada idari düzenlemelere gidilmesidir. İdari birimlere yönelik düzenlemeler, çeşitli saiklere göre gerçekleştirilir. Sınır idari birimleri söz konusu olduğunda ise güvenlik, birinci saik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Balkan coğrafyasının etnik ve dinsel yapısı söz konusu olduğunda güvenliğin sağlanması için etkin bir mücadelenin her alanda verilmesi gerekiyordu. Buna komşu devletlerin sınır topraklarındaki emelleri eklendiğinde tehdidin hem içten hem de dıştan geldiği tahmin edilebilir. Bu itibarla Balkanlardaki taşra idarelerine yönelik düzenlemelerde, Osmanlı merkezinin güvenlik yönetiminin önemli ölçüde etki ettiği düşünülmektedir. Taşlıca bu tür duruma tipik bir örnektir. Şehir, coğrafi ve stratejik konumu münasebetiyle 19. yüzyılda birçok idari düzenlemeyle karşılaşmıştır. Düzenlemelerin hepsinde de güvenlik birinci dereceden etkili olmuştur. Çalışmada; Taşlıca'nın hem iç tehdit hem de dış tehdit unsurlarına karşı etkin bir mücadele vermek maksadıyla geçirdiği idari düzenlemeler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Taşlıca, İdari Modernleşme, Güvenlik Yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar.

Abstract

Separatism movements appearing with the help of nationalism movements arisen in 19th century became one of the most important issues of the Ottoman Empire in the last period of the state. Ottomans campaigned against separatism with several methods. One of them was

* Yrd. Doç. Dr., Abi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
E-mail: mtugluca@abievran.edu.tr

provincial administrative regulations. Regulations which were directed to administrative units were conducted according to several motives. When border administrative units are in subject, security becomes the first motive. Especially, when ethnicity and religion of Balkans are considered, it was required to perform an effective campaign in every area in order to provide security. When desires of neighbor countries in border lands accompany with this problem, it can be predicted that the danger appears from both domestic and foreign sides. In this respect, regulations directed to provincial administrations in Balkans was shaped in the fragment of central security management of the Ottoman Empire. Pljevlja is a typical example of such cases. This province was exposed to several administrative regulation in the 19th century due to its geographical and strategic location. Security was effective reason in the first rank in all these regulations. In the study, administrative regulations of Pljevlja, which was conducted in order to make an effective campaign against both domestic and foreign threats, is emphasized.

Keywords: Pljevlja, Administrative Modernism, Security Management, Ottoman Empire, Balkans.

Giriş

Bugün Karadağ sınırları içerisinde Pljevlja adıyla yer alan Taşlıca, ülkenin kuzeyinde dağlık bir coğrafyada bulunmaktadır.¹ Şehir, 1465 yılından 1912 yılına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Yüzyıllar boyunca Osmanlı egemenliği altında kalan Taşlıca, camileriyle ve birçok tarihi yapıyla bugün hala Osmanlı'dan izler taşımaktadır.² Bu çalışmada, Taşlıca'nın yakınçağ tarihine bir giriş mahiyetinde şehrin Tanzimat sonrası Osmanlı yönetiminde geçirdiği idari düzenlemeler incelenecektir.³ Bunu yaparken Taşlıca'nın geçirdiği idari modernleşmenin güvenlik kaygısıyla olan bağını ortaya koymak, çalışmanın temel amacı olarak belirlenmiştir. Osmanlı tarihi boyunca gerçekleştirilen idari düzenlemelerin gerekçelerinin coğrafi, ekonomik, idari, mali, askeri vb. saiklere dayandığı bilinmektedir. Tek bir sebebe dayalı idari düzenleme elbette düşünülemezse de incelenen Taşlıca vakasında diğer sebeplerden daha ön planda tutulmanın güvenlik kaygısı olduğu gözlenmiştir. Bunda Taşlıca'nın coğrafi-stratejik konumu, sınırda bulunması ve ayrıca etnik ve dini yapısının belirleyici etkisi olmuştur. Gerçekten de Taşlıca'nın coğrafi ve dolayısıyla

¹ Bkz. Harita 1: Karadağ Fiziki Haritası

² Taşlıca'daki camiler için bkz. Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica 2001, s. 257-279. Taşlıca'daki Osmanlı izlerinden kesitler için bkz. Resim 1, 2 ve 3.

³ Taşlıca'nın bu dönem idari tarihini inceleyen Türkçe, İngilizce, Sırpça yahut Karadağca monografik bir çalışma bulunmamaktadır. *Istorija Pljevalja* adlı eserde dönemle ilgili şu iki çalışmaya bakılabilir. Ema Miljković, "Pljevaljsko društvo—preobražaj srpskog trga u osmansku kasabu", *Istorija Pljevalja*, Pljevlja 2009, s. 89-131; Slavenko Terzić, "Pljevlja na putu u novo doba (1804-1913)", *Istorija Pljevalja*, Pljevlja 2009, s. 175-277. Bu bilgiyi veren Prof. Dr. Ema Miljković'e müteşekkirim.

stratejik konumu, bu çalışmada ele alınacak idari düzenlemelerin (yükselmelerin) önemini ve gereğini ortaya koymaktadır. Zira Taşlıca, önemli bir yol kavşak konumundaydı: Kotor ve Risna'dan başlayıp Grahovo, Niksiç, Krnova, Şavnik, Yezero ve Tara üzerinden Taşlıca'ya kadar uzanan kuzey yolu ile Trebinje ve Bileçe üzerinden Dubrovnik'e kadar giden yol Taşlıca'ya hayat vermektedir. Bu, Taşlıca'yı hem ekonomik hem de idarî açıdan önemli bir merkez haline getirmiştir.⁴ Taşlıca ve hinterlandının Sırbistan ve Karadağ arasında bir koridor halinde bulunması stratejik önemini artırırken; 1878 Berlin Antlaşmasıyla Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı işgal etmesiyle fiilen Taşlıca'nın Avusturya ile sınırı oluşturur hale gelişi, stratejik önemini bir kat daha artırmıştır. Şehir Osmanlı Devleti açısından Karadağ ve Sırbistan'ın arasından Bosna'ya açılan bir koridor olduğu gibi aşağıda görüleceği üzere Avusturya açısından da Selanik üzerinden Akdeniz'e açılan yegâne koridor konumundaydı.

Taşlıca'nın Osmanlı egemenliğindeki son yüzyılı, İmparatorluğun dağılma sürecindeki en zor yıllarıdır. Döneme kısa bir göz atmak gerekirse daha gerilere gitmeden süreci II. Mahmud ile başlatabiliriz. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde önemli adımların atıldığı II. Mahmud dönemi, yönetimde merkezileşme adına önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Devleti içte ve dışta uğraştıran birçok büyük mesele, reformları hızlandırmayı gerektiriyordu. Meselelerin başında Balkanlarda başlayan ayrılıkçı hareketler ile Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı Osmanlı'dan koparma mücadelesi gelir. İki kriz, reformların çok daha süratle ve radikal bir şekilde yürütülmesini gerektirmiştir. Bu sebeple 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiş, devlet idaresi, askerlik, vergi ve toplumsal meselelerde önemli düzenlemeler vaat edilmiştir. 1856 Islahat Fermanı ise özellikle gayrimüslim nüfusa yönelik iyileştirmeleri ön plana çıkartmakta idi.⁵

Merkeziyetçiliği temel alan reformlar, kuşkusuz taşra idaresini de kapsamıştır. Zira 19. yüzyılda İmparatorluğun gündemini meşgul eden meselelerin başında Osmanlı topraklarının milliyetçilik akımının etkisiyle özellikle Balkanlardaki erimesi gelir. Bu coğrafyadaki gayrimüslim unsurlar, Osmanlı'dan ayrılıp bağımsızlık elde etmek için mücadele etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu ayrılıkçılara karşı çeşitli şekillerde mücadele vermiştir. Bunlar; isyanlarda askeri tedbirler olabileceği gibi Osmanlılık gibi fikri mücadeleler şeklinde de vukua gelmiştir. Mücadelenin önemli bir ayağını idari modernleşme teşkil etmektedir. Bu bağlamda Osmanlı klasik taşra idaresinden vazgeçilerek çeşitli düzenlemelere gidilmiş, ancak mevzubahis düzenlemeler bir gecede yapılarak hemen tüm İmparatorluk sathına yayılmamıştır. Düzenlemeler,

⁴ Abidin Temizer, *Karadağ'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853-1913)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2013, s. 34.

⁵ Bu dönem için şu çalışmalara bakılabilir: İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara 1997; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V-VI, TTK, Ankara 1995.

zamana yayıldığı gibi pilot bölge uygulamaları ve deneme yanılma gibi yöntemlerle geliştirilmiştir. Süreç içerisinde milliyetçilik akımına kapılmış gayrimüslim unsurların taşra yönetimlerine dâhil edilmesi önemli görülmüştür. Bu yolla ayrılıkçı fikirlerin filizlenmesine ve palazlanmasına olanak sağlayan taşradaki kötü yönetime son verileceği düşünülmüştür. Böylelikle Balkanlarda yaşanan ayrılma eğilimlerine bir reçete olarak taşra idaresini yeniden düzenleyen 1864 Vilayet Nizamnamesi hazırlanmıştır. Nizamname, 19. yüzyıldaki idari düzenlemeler içerisinde önemli bir merhaleyi ifade etmektedir. Sistemin oturması, yaygınlaşması zaman almıştır. Önce Tuna vilayetinde denenen ve başarılı sonuçlar elde edilen yeni sistemle önemli bir adım atılmıştır. Daha sonra aynı nizamnamenin 1865'te Bosna'ya uyarlanmasıyla Tanzimat'ın vaat ettiği idari hususlar bu bölgede de hayata geçirilmeye başlanmıştır.⁶ Bosna eyaleti dâhilindeki Taşlıca da bu düzenlemelerden nasibini elbette almıştır.

1876'da İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve akabinde yaşanan 93 Harbi ile 1878 Berlin Antlaşması sonucu Balkanlardaki dengeler derinden sarsılmıştır. Antlaşmayla daha önce yarı bağımsız veya tam bağımlı olan bazı Balkan ulusları bağımsız veya yarı bağımsız hale gelmiştir. Bu süreçte Taşlıca'yı ilgilendiren en önemli husus Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgal etmesi olmuştur. Mezkûr antlaşma ile Balkanlarda yaklaşık 30 yıl bir barış dönemi yaşanmıştır. Bunun yaşanmasında II. Abdülhamid'in siyasetinin rolü oldukça büyüktür. Onun tahttan inmesini takip eden siyasi olaylar, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından resmen ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığıyla sonuçlanmasının yanında Balkanlarda büyük bir hezimete sebep olacak Balkan Harplerinin (1912-1913) yaşanmasına da sebep olmuştur.⁷ Bu savaşların ilkiyle Taşlıca'daki Osmanlı egemenliği son bulmuştur.

Çalışmada belirlenen amaçlar doğrultusunda aşağıda evvela Taşlıca'nın Tanzimat öncesi durumuna kısa bir bakış atılacaktır. Daha sonraki bölümlerde Taşlıca'nın idari açıdan geçirdiği merhaleler birer ana başlık altında ele alınacaktır. Buna göre; öncelikle Taşlıca'nın müdürlükle idare edilışinden, akabinde kaymakamlık idaresinden ve son olarak da mutasarrıflık statüsüne erişmesinden bahsedilecektir. Elbette tüm bu süreçlerde yaşanan güvenlik endekslili önemli hadiseler ile idari düzenlemeler arasındaki bağa vurgu yapılarak değerlendirilmelerde bulunulacaktır.

⁶ Bu dönem taşra idaresindeki düzenlemeler için şu çalışmalara bakılabilir: İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2000; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, I-II, Çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997; Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK, Ankara 2010. Abdülhamid devri taşra idaresi için bkz. Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.

⁷ II. Abdülhamid devri çalışmaları için bkz. Seyfullah Arpacı, "Sultan II. Abdülhamid Bibliyografyası", *Devr-i Hamid*, V, İstanbul 2012, s. 341-402.

A. Tanzimat Düzenlemelerine Kadar Taşlıca

Taşlıca'nın tespit edilebilen en eski ismi Pljevlja'dır. Slav kökenli Pljevlja ismi ilk defa 1339 yılı kayıtlarında görülmektedir. Şehrin ismi Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Taşlıca olarak değiştirilmiştir.⁸ Evliya Çelebi, "Müzeyyen Taşlıca" olarak ifade ettiği şehre bu ismin verilmesini, şehrin etrafında billur gibi beyaz taşlı dağların bulunmasına bağlamaktadır.⁹ Taşlıca, ilk olarak 1383 yılında I. Murad zamanında Timurtaş'ın Bosna fetihleri esnasında Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Ancak daha sonraki zamanlarda Bosna kralları tarafından geri alınmıştır.¹⁰ Şehir, Fatih döneminde yapılan Bosna ve Hersek fetihleriyle 1465'te tekrar Osmanlı egemenliğine girmiştir.¹¹ Bosna'nın fethi tamamlandıktan sonra altı vilayetten oluşan Bosna sancağı teşkil edilmiştir. Taşlıca, bu vilayetlerden Hersek dâhilinde, "nefs-i bazar-ı Plyevlya nam-ı diğer Taşlıca" şeklinde idari olarak yerini almıştır.¹² Evliya Çelebi'ye göre Taşlıca, Hersek sancağının ortasında olduğu gerekçesiyle sancak merkezi haline gelmiştir.¹³

1661 yılında Taşlıca'da beşi Müslüman beşi gayrimüslimlerden oluşan 10 mahalle bulunmaktaydı. Ayrıca bu dönemde Taşlıca'da 10 cami, iki medrese, üç mektep, iki tekke, bir imaret, bir hamam, üç han, 700 ev, 200 dükkân, bir tabakhane ve çok sayıda değirmen vardı. Hersek'in Paşa Sancağı olması itibarıyla Taşlıca, Hersek valisine ev sahipliği yapmaktaydı. Sancak; 24 zeamet sahibi, 224 tımar sahibi, alaybeyi, çeribaşı, yüzbaşı ve bunların cebelüleriyle 3.000 asker çıkartma kapasitesine sahiptir. Evliya Çelebi'nin deyimi ile bunlar "güzide" askerlerdir. Diğer resmi görevliler; kadı, müftü, nakibüleşraf, ayan, sipahi kethüdayeri, yeniçeri serdari, muhtesip ağası, şehir kethüdası, haraç ağası ile bâcdâr ağasıdır.¹⁴

⁸ Slobodan Şçepanoviç, "Kolaşın Müslümanlarının Kökenleri", *Muhacirlerin İzinde, Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Der. Hayri Kolaşinli, Ed. Mirze Mehmet Zorbay, Lotus Yayınları, Ankara 2004, s. 155-156.

⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, VI, YKY, İstanbul 2002, s. 250, 251.

¹⁰ Z. Gölen, *Bosna Hersek*, s. 39.

¹¹ S. Şçepanoviç, "Kolaşın Müslümanları", s. 156.

¹² Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM*, 18/2005, Ankara 2006, s. 251, 262. Bosna'nın ilk tahrir defterine göre, Bosna sancağında en büyük idari birimin "vilayet" olduğu görülmektedir. Vilayet tabirinin kullanımı daha çok Bosna'nın fetih öncesi idari dağılımı ile ilgilidir. Osmanlılar, fethettikleri bölgeleri kimden almışlarsa onun adıyla adlandırmakta ve bu kişinin hüküm sürdüğü bölgeyi vilayet tabiri ile belirtmektedirler. Burada geçen vilayet tabiri, sancağın bir alt birimi olarak kullanılmaktadır (H. Oruç, "Bosna Sancağı", s. 254). Buradaki vilayet tabiri, 19. yüzyılda 1864 Nizamnamesinde belirlendiği gibi taşradaki en büyük idari birimi ifade etmemektedir.

¹³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 251.

¹⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 251, 252.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki Müslüman nüfusun oranı, Hristiyan nüfusa oranla artmıştır. 1570'de Müslüman nüfusun oranı % 64 iken, yüzyılın sonunda % 71,5'e yükselmiştir.¹⁵ Şehir, 19. yüzyıla kadar çoğunluğu Müslüman olan bir merkez olma özelliğini korumuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde bölgenin nüfusuna ilişkin veriler çoğu zaman farklılık arz etse de bu özelliğin devam ettiği ortadadır.¹⁶

Taşlıca, 1833 yılına kadar Hersek sancağının merkez kazası olma özelliğini korumuştur.¹⁷ Taşlıca kazası, bu özelliğini yitirene kadar sancağın idari, mali ve askeri sorumluları olan sancakbeyleri ve mütesellimlerin hükümet merkezi olmuştur.¹⁸ Ancak 1833 yılında Taşlıca, Hersek sancak merkezliğini kaybedip normal bir kaza statüsüne dönüşmesiyle bu özelliğini yitirmiştir.¹⁹

B. Taşlıca'nın Müdürlük Olarak İdaresi (1851-1860)

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile İmparatorluğun modernleşme çabası ivme kazanmıştı. Ferman, İmparatorluk merkezinde ve taşrasında önemli

¹⁵ Mustafa Memiç, "Tarihsel Süreç İçinde Sancak'taki Müslüman Varlığı", *Muhacirlerin İzinde, Boşnakların Trajik Göç Taribinden Kesitler*, Der. Hayri Kolaşinli, Ed. Mirze Mehmet Zorbay, Lotus Yayınları, Ankara 2004, s. 136.

¹⁶ Çeşitli çalışmalarda ve kaynaklarda Taşlıca'nın nüfusu, aşağıdaki şekillerde verilmiştir: 1878/79'da 3.250 Müslüman, 3.717 Hristiyan; 1882/83'te merkez kazada: 4.269 Müslüman, 3.263 Hristiyan; 1882/83'te sancağın tamamında: 8.450 Müslüman, 9.324 Hristiyan; 1881/82-93'te 20.555 Müslüman, 17.155 Hristiyan; 1893/94'te merkez kazada: 13.941 Müslüman, 7.137 Hristiyan; 1893/94'te sancağın tamamında: 20.550 Müslüman, 17.155 Hristiyan (Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2002, s. 92, 94, 95, 97); 1879'da 12.080 Müslüman, 10.965 Hristiyan; 1882'de 6.269 Müslüman, 4.000 Hristiyan; 1909'da 12.000 Müslüman, 4.000 Hristiyan; 1910'da 28.857 Müslüman, 25.544 Hristiyan (A. Temizer, *Karadağ'ın Yapısı*, s. 80, 81); 1896-1897'de 22.668 Müslüman, 21.782 Gayrimüslim (*Kosova Vilayet Salnamesi*, 1314, s. 639); 1880'de 2.995 (Erkek) Müslüman, 2.593 (Erkek) Gayrimüslim; 1895'de 22.800 Müslüman, 21.715 Gayrimüslim; 1900'de 23.894 Müslüman, 21934 Gayrimüslim (*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, Haz. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2007, s. 334, 336, 341); 1894'te "32080'i Müslim olmak üzere 39389 ahalisi vardır" (Ş. Sami, *Kâmûsu'l-Âlâm*, IV, Maarif-i Nezaret-i Celilesi, İstanbul 1311, s. 2987). Bu dönemde Osmanlı nüfus sayımlarıyla ilgili çalışmalarda verilen rakamlar ve tutarsızlıklar hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 84-90. Nüfus rakamlarındaki farklılıklarda 19. yüzyılda yaşanan göç hadiselerinin etkisi büyük olmalıdır. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin sebep olduğu yoğun göç hareketi, coğrafyanın nüfus dengesini bozmuştu (M. Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 108). Bu durum nüfusun tam tespitini oldukça güçleştirmektedir. Bundan dolayı Taşlıca'nın nüfusuna dair tam bir rakam vermek mümkün olmamakla beraber incelenen dönemde genel itibarıyla Müslüman nüfusun Hristiyan nüfusa oranla bir üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir.

¹⁷ S. Şçepanoviç, "Kolaşin Müslümanları", s.156.

¹⁸ BOA, *HAT*. 51/2387/D, (Hicri 29/Z/1215- Miladi 13.05.1801); BOA, *HAT*. 1026/42766/I, (Hicri 03/Ş/1243- Miladi 19.02.1828).

¹⁹ A. Temizer, *Karadağ'ın Yapısı*, s. 33.

idari, askeri ve mali değişikliklere gidileceğinin sinyalini vermektedir. Temel meselelerin başında vergi vardı. Vergiler mali yapının sürekliliği açısından önemliydi. Bu itibarla Tanzimat'ın ilk uygulamaları vergi işlerini düzene sokma çabası olmuştur. Osmanlı merkezi yönetimi, bağımsız hareket eden valiler nedeniyle vergi gelirlerini toplayamamaktan rahatsızdı.²⁰ Bu yüzden Tanzimat'ın taşrada tesisi için valilerin yetkileri kısıtlanmak istenmiştir. Mali işlerin yürütülmesindeki yetkilerini kırmak maksadıyla valilerin mali yetkileri *muhassıl-ı emvâl* devredilmiş ve valiler yalnızca asayişten sorumlu hale getirilmişlerdi.²¹ İki yıllık başarısız bir uygulamanın ardından istenen sonuca ulaşılamadığı gerekçesiyle muhassıllık uygulaması 1842 yılında kaldırılmış ve tekrar iltizam usulüne dönmüştür.²² Ancak eyaletlerin mali işleri yine valilere verilmek istenmediğinden bu görev defterdarlara bırakılmıştır. Mevzubahis uygulamaya koşturularak idari birimlerde de yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Taşra yönetimi, eski isimlere uygun bir şekilde sancak-kaza uygulamasıyla yürütülmüştür. Ancak 1840'tan 1842'ye kadar çalışan *muhassıl-ı emvâl*'in yerine kaymakam atandı ve kaza müdürlükleri tesis edildi.²³ Böylelikle klasik sistemden farklı olarak sancak yönetimi kaymakamlara, kaza yönetimi ise müdürlere verilmiş oldu.²⁴ 19. yüzyıl ortalarına kadar müdürlük, büro işlerinde kullanılan bir unvan iken²⁵ Tanzimat'ın getirdiği düzenleme ile müdürlük, mülkî bir unvan

²⁰ Nizam Önen ve Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim, İstanbul 2011, s. 123.

²¹ Halil İncalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 625. Ancak valilerin yetkilerini kısıtlama girişimi 1852 yılından itibaren askiya alınmıştır. Bu tarihten itibaren valiler tekrar güçlendirilmiştir. (N. Önen ve C. Reyhan, *Mülkten Ülkeye*, s. 142 vd.). Tanzimat'ın 1851 yılından itibaren uygulandığı Bosna'da valilerin güçlü zamanlarına isabet ettiğini ifade etmek gerekir. Ayrıca Çadircı, valilerin yetkilerinin kısıtlanması ve eyaletlerin yönetiminin tamamen meclislere devredilmesi suretiyle valilerin hükümet temsilcisi olarak olup biteni izleyen kimseler durumuna düşürülmelerini bu dönemde taşra yönetiminde yapılan idari düzenlemelerdeki başarısızlığın nedeni olarak görmüştür. Bkz.: Musa Çadircı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK, Ankara 1985, s. 276.

²² Çadircı, "Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması", s. 260; İncalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması", s. 638, 639.

²³ Yücel Özkaya, "Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Taşrada Tanzimatın Uygulanışı", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara 1991, s. 127; Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", *IX. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1988, s. 1155.

²⁴ M. Çadircı, *Anadolu Kentleri*, s. 225.

²⁵ Müdürlük; idare, hazine ve kalem işlerine ait bir vazife veya makamı işgal eden kimselerin unvanı olarak kullanılmaktaydı. Osmanlı Devleti teşkilatında 19. yüzyıla kadar böyle bir vazife ve memuriyet unvanına rastlanmamakta, bu makamlar için idari kadrolarda zaim, nazır, muhassıl, mütesellim ve voyvoda; bürokrasi kadrolarında ise

haline dönüşmüştür. Müdürler böylelikle kazaların mali, idari ve askeri vazifelerini üstlenmişlerdir. Klasik dönemde kadı yönetimindeki kazalar, müdürlerin idaresine verilmek suretiyle kadılardan (dolayısıyla adli bir birimden) bağımsız idari bir birime dönüştürülmüştür.²⁶

Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü askeri, idari ve mali düzenlemeler, hemen uygulamaya konamamış, zamana yayılmıştır. İmparatorluğun etnik, dini ve coğrafi dokusu, düzenlemelerin hemen her yerde kabul görülüp uygulanmasına imkân tanımamaktaydı. Bu yüzden çeşitli eyaletlerden Tanzimat'a karşı direnç gösterilmiştir. Dirençlere rağmen Tanzimat uygulamaları yürürlüğe konulmaya çalışılmıştır.²⁷ Bosna'da da Tanzimat'a uzun müddet bir karşı duruş sergilenmiştir. Düzenlemelerin burada uygulanabilmesi için önemli bir mücadele verilmiştir. Bölgede tüm dirençlerin kırılmasından sonra yani ancak 1851 yılından itibaren Tanzimat Bosna'da uygulamaya konabilmiştir.²⁸ Bu münasebetle 1842 yılından itibaren yürürlükte olan müdürlük idaresini, Bosna eyaletinde bulunan Taşlıca'da ancak 1851'den itibaren görmeye başlıyoruz.²⁹ Bu haliyle Tanzimat düzenlemelerine uygun bir şekilde Taşlıca kazası, Bosna eyaletine bağlı Hersek sancağının bir müdürlüğü olmuştur.

Müdürler, *küçük meclisler* vasıtasıyla kazalarını yönetiyorlardı. En büyük sorumlulukları, vergilerin vaktinde toplanmasını sağlamaktı.³⁰ Bir diğer önemli

emin, reis, halife ve kâtip gibi muhtelif tabirler kullanılmakta idi (M. Tayyib Gökbilgin, "Müdür", *İA*, VIII, İstanbul 1979, s. 784).

²⁶ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, LIII/206 (1989), s. 237, 238; Önen ve Reyhan, *Mülkten Ülkeye*, s. 135; Sadık Fatih Torun, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sancak Yönetimi (1839-1921)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 68, 69; M. Çadırcı, "Osmanlı Ülke Yönetimi", s. 1158.

²⁷ M. Çadırcı, "Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması", s. 257. Taşrada Tanzimat'a karşı genel itibarıyla gösterilen tepkiler ve Tanzimat uygulamasının geç başladığı eyaletler için bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, LII/203 (1988), s. 611-620; Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık, Hükümet Sancakları ve diğer sancaklarda uygulaması için bkz. Ömer Toraman, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2010; Hasan Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006; Özlem Gülenç İğdi, *Tanzimat'tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği (1842-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

²⁸ Bosna'da yaşanan direniş ve isyanlar için bkz. Z. Gölen, *Bosna-Hersek*, s. 65-87. Ayrıca bkz. Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyamları (1839-1878)*, Alter Yayıncılık, Ankara 2009 ve ayrıca bkz. Emine Ak, *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 61-65.

²⁹ BOA, *İ. MVL.* 243/8798, (Miladi 22/L/1268- Miladi 09.08.1852).

³⁰ Z. Gölen, *Bosna-Hersek*, s. 166; M. Çadırcı, "Osmanlı Ülke Yönetimi", s. 1158.

vazifeleri ise sorumluluk alanlarında asayiş ve güvenliği temin etmekte.³¹ Bu amaçla kaza müdürleri maiyetlerinde belli sayıda asker istihdam etmekteydiler. Taşlıca müdürleri, çoğunlukla Taşlıcalı Arnavutları asker olarak istihdam etmişlerdir. Ancak Arnavut askerlerin taşkınlıkları, müdürleri zor durumda bırakmıştır. Böylesi bir olayı Kasım 1858'de Müdür Sergerde Şahin Bey'in maiyetindeki askerlerle ilgili bir problemde görmekteyiz. Şahin Bey'in maiyetindeki askerler uygunsuz hareketlerde bulunmuşlardır. Bu askerler Taşlıcalı Arnavutlardan oluşmaktaydı. Bunların verdikleri rahatsızlıklar merkez tarafından haber alınmış ve askerlerin ilişkilerinin kesilmesi emredilmiştir. Merkezin Şahin Bey'e bir diğer ihtarı da maiyetinde bir daha Taşlıcalı Arnavutları istihdam etmemesi olmuştur.³²

Taşlıca yönetimi, iç güvenliğe ilişkin sorunlardan başka Karadağ sınırından gelen tazyiklerle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle Karadağ eşkıyası tarafından 19. yüzyılın ortalarına kadar Taşlıca'nın taciz edildiğine dair haberler gelmekteydi.³³ Bu tür hadiselerin önüne geçmek maksadıyla ihtiyaç duyuldukça takviye birlikler isteniyor ve gerekli önlemler alınıyordu.³⁴ Asker sayısını artırmanın yanında istihkâm ve palankaların tamir, bakım ve kuvvetlendirilmesi üzerinde çalışmalar da yapılmıştır.³⁵ Ayrıca 1859 yılında Taşlıca'ya dört adet karakol yapımının gündeme geldiği ancak bunların yapımının ertesi yıla kaldığı anlaşılmaktadır.³⁶ Ertesi bahar karakol inşaatının mali ve mühendislik ihtiyaçları giderildikten sonra Temmuz ayında çalışmalara başlanmıştır.³⁷

Taşlıca'nın Karadağ ve Sırbistan arasında bulunmasından kaynaklı stratejik açıdan nazik konumu, bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla yukarıda mevzubahis edilen takviye birlikler getirmek, yeni istihkâmlar yapmak, palanka inşa etmek, karakol yapmak gibi düzenlemeleri gerektirmiştir. Ancak anlaşılan o ki, hem taşra yönetimince hem merkezi yönetimce sadece askeri takviye ve mühendislik faaliyetleriyle bölgenin muhafaza edilemeyeceği değerlendirilmekteydi. Mevzubahis faaliyetlerin yanında idari düzenleme yapma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu amaçla 1860 yılına gelindiğinde Taşlıca'nın idari statüsü sancağa yükseltilmiştir. Aşağıda bu konu üzerinde durulacaktır.

³¹ M. Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi", s. 240.

³² BOA, *A. MKT. NZD.* 268/97, (Hicri 09/R/1275- Miladi 16.11.1858); BOA, *A. MKT. NZD.* 269/36, (Hicri 14/R/1275- Miladi 21.11.1858); BOA, *A. MKT. NZD.* 269/91, (Hicri 17/R/1275- Miladi 24.11.1858).

³³ BOA, *A. MKT. UM.* 349/86, (Hicri 30/N/1275- Miladi 03.05.1859).

³⁴ BOA, *A. MKT. MHM.* 162/8, (Hicri 07/M/1276- Miladi 06.08.1859).

³⁵ BOA, *MKT. MHM.* 198/3, (Hicri 01/R/1277- Miladi 17.10.1860).

³⁶ BOA, *A. MKT. NZD.* 293/53, (Hicri 27/Ra/1276- Miladi 25.10.1859); BOA, *A. MKT. MHM.* 174/17, (Hicri 06/C/1276- Miladi 01.01.1860); BOA, *A. MKT. UM.* 382/11, (Hicri 04/Ca/1276- Miladi 29.11.1859).

³⁷ BOA, *A. MKT. MHM.* 184/38, (Hicri 13/Za/1276- Miladi 03.06.1860); BOA, *A. MKT. MHM.* 187/77, (Hicri 25/Z/1276- Miladi 15.07.1860).

C. Taşlıca'nın Kaymakamlık Olarak İdaresi (1860-1879)

Klasik dönem Osmanlı sancak sisteminde idarenin başında sancak beyi bulunurdu. Sancakların tevcihi, asker kökenli beylere askeri vazifelerinin karşılığı olarak verilmekteydi.³⁸ 17. yüzyıldan itibaren sancağın tevcihinde arpalık usulüne geçildi. Buna göre; bir sancağın gelirleri, üst düzey bir Osmanlı paşasına arpalık usulüyle verilir. Tasarrufa alan mutasarrıf, sancağa hiç gitmez sancağın idaresini kendi adına yürütmek üzere bölgeye bir “mütesellim” ya da “müsellim” gönderirdi. Mütesellim, yetki ve görev itibarıyla daha önceki sancakbeyleriyle aynı statüye sahipti. Ancak sancağın esas mutasarrıfına bağlı bir şekilde çalışmaktaydı.³⁹ Uygulama yaygınlaşarak 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Tanzimat'ın ilk idari düzenlemeleri ile 1840 yılında sancak yönetimi mütesellimlerden alınarak muhassıllara verilmiştir. 1842 yılında muhassıllık kaldırılmış, sancak yönetimi için “kaymakamlık” görevi ihdas edilmiştir.⁴⁰ Böylelikle kaymakamlar, Tanzimat öncesi mütesellimlerin görevlerini üstlenmişlerdir.⁴¹

Önen ve Reyhan'a göre 1860 yılına gelinceye kadar gerçekleştirilen yukarıda değinilen idari düzenlemeler, kalıcı olmaktan uzak haldeydi ve Osmanlı mülki yapısı bir türlü oturmamıştı. Ana hedefi merkezîyetçilik olan düzenlemeleri gerçekleştirenlerin net ve tutarlı bir yol haritaları olmaksızın bu işi yürütmeleri, Osmanlı mülki yapısını süreç içerisinde tam anlamıyla bir yap-boz oyununa dönüştürmüştü. Böylesi bir tabloda dönemsel iç ve dış dinamiklerin tesiri büyük gözükmektedir. Çok geniş bir coğrafyada birbirinden oldukça farklı sosyo-ekonomik değişkenlere, gayrimüslim unsurların milliyetçilik akımının

³⁸ Klasik dönem Osmanlı taşra idaresi temelde eyalet, sancak ve kaza şeklinde örgütlenmiş birimlerden müteşekkildi. Bu konu için bkz. Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 77-88.

³⁹ Halil İncelik, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Ed. Thomas Naff-Roger Owen, London 1977, s. 30; Musa Çadircı, *Osmanlı Türkiye'si Yönetiminde Yenilikler 1826-1856*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Doçentlik tezi, Ankara 1979, s. 19-22.

⁴⁰ M. Çadircı, “Osmanlı Ülke Yönetimi”, s. 1155.

⁴¹ M. Çadircı, *Anadolu Kentleri*, s. 236. Kaymakam terimi klasik dönem Osmanlı sisteminde kelime anlamıyla kullanılmaktaydı. Buna göre; bir makamı tasarruf eden şahsın kendi adına işlerini yürütmekle görevlendirdiği kişi (kaim-makam) yani vekil anlamına gelmekteydi. Mesela veziriazamın serdar olarak yahut başka bir sebeple hükümet merkezinden ayrıldığı zamanlarda onun yerine vekâlet eden vezirlere kaimmakam denilirdi (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB, İstanbul 1993, s. 219). Tanzimat öncesinde vali ya da mutasarrıfların geçici bir süre için yerlerine atadıkları kimselere de bu unvan verilir. Tanzimat dönemindeki ele aldığımız kaymakamlığın, isim benzerliği dışında bunlarla bir ilgisi yoktur (Çadircı, *Anadolu Kentleri*, s. 236).

tesirinde geliştirdikleri ulus-devlet özlemi de eklenince taşra idaresinde *bir örnek* uygulamalar gerçekleştirilememiştir.⁴²

Bu ortam ve tarihte Taşlıca, sancağa dolayısıyla kaymakamlık idaresine yükseltilmiştir. Taşlıca'nın etrafındaki Prepol, Kolaşın ve Çayniçe kazaları, Taşlıca kazasıyla birleştirilerek bir kaymakamlık teşkil edilmiştir.⁴³ Kazanın ilk kaymakamı olarak *asker-i muvazzafa sergerdelerinden* Celal Bey tayin edilmiştir.⁴⁴ Taşlıca'nın Hersek sancağı merkezi Mostar'a olan uzaklığı ve yol güvenliği, bu idari düzenlemenin gerekçesi olarak gözükmektedir.⁴⁵ Ayrıca Taşlıca kazasının büyüklüğü, düzenlemenin bir diğer gerekçesini teşkil etmektedir. Bu iki sebebe bağlı bir şekilde, ancak bu iki sebepten daha önemli olarak Taşlıca'nın sancağa çevrilmesinin çeşitli iç ve dış güvenlik sebepleri bulunmaktadır: Taşlıca kazasına yakın durumdaki Kolaşın ahali, Osmanlı belgelerinin diliyle "ekseriyeti edebisiz ve terbiyesiz" oldukları için çevrelerine zarar vermektedirler. Kolaşın kazası Taşlıca sancağına bağlanmak suretiyle bu kaza ahalsinin çevrelerine verdiği zarar önlenmek istenmiştir. Netice itibarıyla bölgenin "fitne ve fesat çıkarmaya uygun bir bölge oluşu" sebebiyle Prepol, Kolaşın ve Çayniçe kazalarının birleştirilerek bir kaymakamlığa bağlanmasının havalinin "zabt u rabtına ve asâyiş-i umûmiyenin" ikmaline katkı sağlayacağı düşünülmüştür.⁴⁶ Şehrin idari açıdan yükselmesinin dış güvenlik tehditlerine karşı önemli gerekçeleri de bulunmaktadır. Taşlıca, Prepol ve Kolaşın kazalarının Karadağ ve Sırbistan ile sınır olmaları itibarıyla konularının önemine binaen, bölgede bir kaymakamlık teşkil edilmesi stratejik bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁷ Hersek Mutasarrıfı, 2 Ekim 1860 tarihinde mevzubahis gerekçeleri içeren teklif yazısını Meclis-i Vâlâ'ya sunmuştur. Teklif edilen idari düzenlemenin coğrafi açıdan uygulanabilirliği ve gerekliliğinin daha net anlaşılması için Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Riyasetinden bir harita yapılması istenmiştir. İstenen harita hazırlandıktan sonra, bölgeyi tanıyan "zâbitân-ı askeriye"ye incelenmiştir. İncelemeler neticesinde bölgenin "ehemmiyet ve nezaket-i mevki'iyelerine nazaran" teklif edilen düzenlemenin tasdik edilmesine karar verilmiştir. Sonuç itibarıyla düşünülen idari yükselmenin "maslahatça pek münasib" görüldüğü anlaşılmıştır.⁴⁸

⁴² N. Önen ve C. Reyhan, *Mülkten Ülkeye*, s. 151-153.

⁴³ BOA, *MVL*. 919/10 Belge No: 3-4, (Hicri 17/R/1277- Miladi 02.11.1860).

⁴⁴ BOA, *A. MKT. MVL*. 122/90, (Hicri 21/Ca/1277- Miladi 05.12.1860).

⁴⁵ Cevdet Paşa, bu gerekçeyi şu şekilde izah etmektedir: "Hersek bir kıt'a-i cesime olub Çayniçe ve Taşlıca ve Prepol ve Kolaşın kazaları dahi Hersek muzâfâtından iken Drobniak ve Piva ve Çerkotse nahiyelerinin isyanı hasebiyle Tara nehrinin sağ tarafında bulunan mezkûr kazaların Hersek sancağıyla hatt-ı muvâsalatları münkati' ve Mostar'dan bu kazalara gidilecek olsa Foça üzerinden dolaşılmak lazım gelip hâlbuki bu yolda dahi emniyet meslûb olduğuna mebnî Çayniçe ve Prepol ve Kolaşın kazalarının ilhâkiyle Taşlıca kaymakamlığı teşkil olunmuş idi" (Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, Yay. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991, s. 49, 50).

⁴⁶ BOA, *I. MVL*. 439/19497, (Hicri 29/S/1277- Miladi 16.09.1860).

⁴⁷ BOA, *I. MVL*. 439/19497-002/001, (Hicri 03/Ra/1277- Miladi 19.09.1860).

⁴⁸ BOA, *I. MVL*. 439/19497-007/001, (Hicri 01/Ca/1277- Miladi 15.11.1860).

Bölgenin stratejik önemi, Sırbistan ve Karadağ'ın arasında bir koridor konumunda olmasından kaynaklanmaktaydı.⁴⁹ İki ülkenin Slavik kökenleri ve Hristiyanlıkları, içerisinde Taşlıca'nın da bulunduğu Bosna toprakları üzerindeki emellerini körüklemekteydi. Zira Sırbistan ve Karadağ'ın bu coğrafyaya hâkim olmak gibi uzun vadeli planları vardı. Bu tarihi emeller, Hristiyan-Müslüman çatışmasını körüklemekte ve bölgenin güvenliğini tehdit eder hale getirmekteydi. Bundan dolayı Hristiyan ahalinin durumu, Taşlıca yönetiminin ve buna bağlı olarak da merkezi hükümetin hassasiyetle üzerinde durduğu bir mesele olmuştur. Gerçekten de Balkanlarda 19. yüzyılda yaşanan sorunların ortak özelliğinin etnik ve dini mevzulara dayalı meseleler olduğu savunulabilir.⁵⁰ Taşlıca örneğinde Osmanlı hükümetinin bu konulara bağlı olarak üzerinde durduğu sorunlar; kilise yapımı, Hristiyan-Müslüman çatışması, mezhep meseleleri ve Hristiyan ahalinin merkezi otoriteye karşı isyan hareketleri olmuştur.

Kilise yapımı Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaayı hâkimiyet alanına kattığı en eski zamanlardan beri karşı karşıya kaldığı bir mesele olmuştur. Ancak 19. yüzyıla kadar bu konu, Osmanlı Devleti için çok önemli bir sorun olarak görülmemiştir. Konu, temelde şeriatın sınırları çerçevesinde işlem görmüştür. Şeriat, zimmi konumundaki Hristiyan ahaliye, daha önceden mevcut olmayan bir kilise yapımına müsaade etmemekteydi.⁵¹ Ancak eskime ve yıkılma durumunda kilisenin tamir edilmesine ve yenisinin yapımına müsaade edilmekteydi.⁵² Klasik dönemdeki şeriat temelli bu uygulama, Osmanlı Devleti için önemli bir problem teşkil etmemiş, zira bu dini mesele devletin kuvvetine bağlı olarak şeriat sınırlarında ve bir iç mesele olarak çözülmüştür. 19. ve 20. yüzyıllarda kilise sorunu, sadece dini değil etnik boyutu da olan bir mesele haline gelmesi münasebetiyle kilise yapımı oldukça hassas bir hal almıştır.⁵³

⁴⁹ Bkz. Harita 2: Kosova Vilayeti Haritası h.1325- m. 1907

⁵⁰ Yunan örneği için bkz. Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 40-63. Balkan uluslarıyla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Kemal H. Karpat, "Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk: İmge ve Gerçek", *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, İstanbul 2004, s. 7-60.

⁵¹ Bu şer'î uygulama Osmanlı kanunnamelerine de girmiştir. 1516 tarihli Kanunname-i Vilayet-i Bosna'dan konuyla ilgili bir hüküm örneği şu şekilde verilebilir: "Bazı yerlerde kadim kâfir zamanından berü kilise olmayan yerlerde kilise ihdas olunmuş, onun gibi cedid ihdas olunmuş kiliseler yıkırılıb ve içinde oturub teccüs-i ahval edüb diyar-ı küffara haber eden keferenin ve papasların muhkem haklarından geline ve siyaset oluna." Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tablilleri*, III, Fey Vakfı, İstanbul 1991, s. 377, 378.

⁵² Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara, 2001, s. 14; Gülnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s. 8.

⁵³ Bu dönemde kiliseler sorununa bir örnek olarak Bulgar kilisesi için bkz. Gülnihal Bozkurt, "II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları", *OTAM*, 4/1993, s.99- 119.

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri zafiyetinin bir sonucu olarak kilise meselesi bu dönemde kimi zaman bir iç mesele olmaktan çıkmıştır. İslam hukuku, bir bölgeye sıfırdan kilise yapımına sıcak bakmasa da 19. yüzyılda bu tür taleplere Osmanlı hükümeti tarafından daha itidalle yaklaşıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁴ Devlet, Tanzimat ve Islahat Fermanları gereğince kilise yapımı konusunda şeriatın dışına çıkmakta bir beis görmemiştir.⁵⁵ Aynı durum Taşlıca için de söz konusu olmuştur. Mesela 1888 yılında Taşlıca'ya bağlı Prepol kasabasında Rum ahali, *Meryem Ana* adıyla bir kilise yapmak istemiş ve bu istek bir tereddüde mahal vermeden kabul görmüştür.⁵⁶ İnşa olunan kiliselerde yortu kutlaması yapıldığı ve metropolitlerin önemli kilise açılışlarına katıldığı ve uygulamalardan ahalinin memnuniyet içerisinde olduğuna dair haberler hükümete bildiriliyordu.⁵⁷ Dahası devlet, kilise inşa faaliyetlerine katkıda dahi bulunmaktaydı. Mesela, 1860 yılında Taşlıca'da Hristiyanlar için önemli olan ve kazaen yanan bir manastırın aslına uygun bir şekilde yeniden inşasına yönelik gerekli iznin pürüzsüz bir şekilde verildiği, vergi kolaylığı sağlandığı ve padişahın da bir miktar yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸

Dönemin şartları gereği Osmanlı Devleti, kilise inşası konusunda daha tedbirli davranmak durumunda kalmıştır. Bu tür talepler hem Müslümanların hem de Hristiyanların tepkisi çekilmeden itidal üzere çözülmeye çalışılmaktaydı. Mesela 1887 yılında Taşlıca'ya yarım saat mesafedeki bir bölgede yeniden inşa

⁵⁴ Bu dönem kilise yapımlarının kaydedildiği defterler için bkz. Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan 'Kilise Defterleri'nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar), *OTAM*, 9/1998, s. 155-175.

Erişim: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13571.pdf>

⁵⁵ Şeriat yeni kilise yapımına yasak getirmiş olmasına rağmen İmparatorluğun uzun tarihi boyunca, özellikle 19. yüzyıl öncesinde hiçbir şekilde kilise yapımına müsaade edilmediği zannedilmemelidir. Çeşitli zamanlarda yeni kilise yapımları itirazlara rağmen mümkün olmuştur. 1642 yılında Bursa'da gerçekleşen bir olay konuya dair bakış açısını gözler önüne sermektedir. Bursa kadısı Hocazade Mesud, 1642'de Bursa'ya kadı olarak tayin edildiğinde kendisinden önceki kadıların yeni bir kilise yapımına müsaade ettiklerini tespit etmiştir. Hocazade Mesud, şeriata aykırı bir uygulama olduğu için kilisenin kapatılmasını emretmiştir. Sadrazam olayı duyunca kadıyı görevden azletmiştir. Bunun üzerine bir grup Müslüman ahali, şehri yakıp yıkmaya kalkışır ardından sorumlular devlet tarafından cezalandırılır. Netice itibarıyla sadrazam meselenin devlet adına gayrimüslimler lehine halledilmesi için her tür çabayı sarf etmiştir (Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, Çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul 2011, s. 155).

⁵⁶ BOA, *İ. DH.* 1102/86342, (Hicri 10/Ra/1303- Miladi 17.12.1885). Klasör içerisinde kilisenin inşası için kroki ve planlar bulunmaktadır.

⁵⁷ BOA, *TŞR. BNM.* 4/42, (Hicri 09/Ra/1280- Miladi 28.08.1863)

⁵⁸ BOA, *İ. HR.* 170/9176, (Hicri11/M/1276- Miladi 10.08.1859); BOA, *HR. MKT.* 302/22, (Hicri 25/M/1276- Miladi 24.08.1859); BOA, *HR. MKT.* 302/35, (Hicri 25/M/1276- Miladi 24.08.1859); BOA, *İ. DH.* 454/30123, (Hicri 05/L/1276- Miladi 27.04.1860).

edilen bir kiliseye Hristiyan cemaat tarafından daha önceki çanın ağırlığından daha fazla ağırlıkta bir çan takılması talebi gündeme gelmiştir. Talep, daha önceki ağırlıktan daha fazla çan asılamayacağı ifade edilerek reddedilmiştir.⁵⁹ Reddetmenin temelinde yatan sebep, bölgedeki Müslüman ahalinin bundan dolayı rahatsızlık duyacağı ve rencide edileceği endişesidir.⁶⁰

Taşlıca'da Hristiyanlarla ilgili önemli meselelerinden birisi de iç ve dış güvenliği tehdit eden Müslüman-Hristiyan çatışmasıdır. Kaza idaresinin konu hakkında oldukça duyarlı olduğu, özellikle Hristiyanların incitilmemesi için hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır.⁶¹ Devletin hem Tanzimat hem de Islahat fermanları gereğince konuyu çok önemseydiği ve taşra yönetimlerine konu hakkında sık sık hatırlatılmalarda bulunduğu bilinmektedir. Bu genel tutuma ve bölgedeki hassasiyete rağmen bazı yerel yetkililer tarafından Hristiyanlar aleyhinde gerçekleştirilen münferit olaylarla karşılaşmak da mümkündür. Mesela Ağustos 1863'te hükümet, Taşlıca'daki bazı resmi görevlilerin Hristiyan ahaliye karşı kötü muamelede bulunduğu gerekçesiyle kaymakamı uyarmak durumunda kalmıştır. Olayla ilgili olarak Hristiyan ahalinin arzuhali, *Saltanat-ı Seniyye*'ye ulaşmıştır. Arzuhalde Hristiyan ahali, tüm Osmanlı tebaasının istisnasız bir tutulduğuna inanmalarına rağmen hemşerileri olan Müslüman ahalinin kendilerine kötü muamelede bulduklarını şikâyet etmişlerdir. Şikâyetlerinde, dini ayinlerine karşı olumsuz bir tavır sergilendiği, askeri erkândan hakaret gördükleri, zabıta memurları tarafından her gün evlerine baskın yapılarak zorla yiyecek ve içeceklerinin alınarak eziyet gördükleri, bu tarz talepler karşılınmayınca da fena halde darp edildikleri, evlerinde rahat bırakılmadıkları, paskalya günlerinde *katl* ve yaralanmaya sebebiyet verecek muameleye maruz kaldıkları dile getirilmiştir. Hristiyan ahali şikâyetlerini kaymakamlığa beyan etmelerine rağmen gerekli işlemlerin yapılmadığını, devamında durumu kumandanlığa, Hersek Mutasarrıflığına ve Bosna Valiliğine bildirilmesine rağmen buradan da bir netice alamadıklarını iddia etmektedirler. Üstelik yetkililerin, kendilerini mesuliyetten kurtarmak maksadıyla Hristiyan ahaliye iftiralar atarak bir papaz ile beş tüccarı hapsedtirdikleri de iddialar arasındadır. Hükümet, şikâyet dilekçesi üzerine derhal meselenin tahkik edilmesini kaymakamlığa bir emirle iletmiştir. Emirde bu gibi durumların hemen ortadan kaldırılması için daha önce defalarca gönderilen fermanlara atıfta bulunularak gereğinin yapılması istenmiştir.⁶² Netice itibariyle merkezi hükümetin Hristiyan

⁵⁹ BOA, *DH. MKT.* 1415/108, (Hicri 02/Ş/1304- Miladi 26.04.1304). Aynı yaklaşımı, yüzyıl önceki başka bir örnek olayda görmekteyiz. 1792 yılında Taşlıca'nın Piva ve Drobnjak nahiyelerinde bulunan iki kilisenin rahibi, kiliselerini tamir ettirebilmek için müsaade istemişlerdir. İki kilisenin *kadim* olması itibariyle aslına uygun olması şartıyla tamirlerine fetva verilmiştir. BOA, *C. ADL.* 58/3520, (Hicri 29/M/1207- Miladi 16.09.1792).

⁶⁰ BOA, *DH. MKT.* 1407/145, (Hicri 03/B/1304- Miladi 28.03.1887).

⁶¹ BOA, *MVL.* 917/5, (Hicri 04/S/1277- Miladi 22.08.1860).

⁶² BOA, *TŞR. BNM.* 2/95, (Hicri 18/S/1280- Miladi 04.08.1863).

ahali hakkında bölgede yaşanan herhangi bir adli ve toplumsal vakayı dikkatli bir şekilde takip ettiği ve derhal neticelendirilmesini istediği söylenebilir.⁶³

Hristiyanların arzuhallerinde beyan ettikleri ithamların doğruluğu sorgulanabilir olmakla birlikte; bölgede Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında önemli ölçüde hassasiyetin olduğu net bir şekilde ortadadır. Mesela herhangi bir münferit cinayet davası gibi vaka-i adliyeden sayılabilecek bir hadisede maktulün Hristiyan oluşu, Hristiyan-Müslüman çatışmasına bir gerekçe teşkil edebiliyor ve durumdan vazife çıkarma heveslisi bazı kişilerin faaliyetleri için kullanılabilirdi.⁶⁴ Cevdet Paşa, bölgedeki izlenimlerine dayalı bir şekilde bu tür hadiselerde vakanın milli bir davaya dönüştüğünü örnek olaylarla anlatmıştır. *Tezâkir* adlı eserinde Paşa, Taşlıca'da Granitza adlı bölgede birkaç eşkiyanın bir Hristiyan'ı öldürmesi üzerine yetkililerin tahkikat yapıp olayı neticelendirmesine rağmen Hristiyan ahalinin kepenk kapatıp bir ihtilal havası estirdiklerinden dem vurmaktadır. Vaka-i adliyeden olayların hemen bu şekilde bürünmesinin sebebinin Paşa, bölge Hristiyanlarının her mevzuyu uzun bir süredir milli bir davaya dönüştürmeye meyilli hale gelmelerinde aramaktadır.⁶⁵

Bu tür olaylar, zaman zaman Hristiyan ahalinin isyanıyla neticelenmiştir. Özellikle Karadağ sınırında bulunan ve topraklarının büyük bölümü Karadağ sınırları içerisinde bulunan Drobniyak nahiyesi ahali, isyanlarıyla meşhur olmuşlardı. Drobniyak ahali, milis faaliyetlerinde bulunmaktaydılar.⁶⁶ Osmanlı belgelerine göre isyanların arkasında Karadağlılar vardı. Karadağlılar, Kolaşin ve Taşlıca kazalarında bulunan Hristiyan ahaliye silah temin ederek isyana teşvik ediyorlardı. İsyanlarda doğrudan hedef konumunda olanlar bölgenin Müslüman ahaliydi.⁶⁷ Dış destekli isyanların tek sorumlusu Karadağlılar değildi. Taşlıca'nın içerisinde bulunduğu sınır bölgesinde Avusturya ve Sırbistan'ın bölgedeki Hristiyan ahaliye yönelik propaganda faaliyetleri yürüttükleri anlaşılmaktadır. Bununla ilgili istihbarat bilgileri Osmanlı hükümetine ulaşmaktaydı. Faaliyetlerin önemli bir kısmı okullar vasıtasıyla yürütülüyordu. Osmanlı hükümetine göre bu okulların propaganda faaliyetlerine yönelik, karşı propaganda amacıyla yeni okullar açılmalıydı. Ayrıca muhtemel karışıklıklara karşı sınır boylarındaki şehirlerin asker sayısının artırılması da düşünülmüyordu.⁶⁸

⁶³ BOA, TŞR. BNM. 6/29, (Hicri 03/R/1280- Miladi 17.09.1863); BOA, TŞR. BNM. 8/60, (Hicri 05/Ca/1280- Miladi 19.10.1863); BOA, TŞR. BNM. 8/61, (Hicri 05/Ca/1280- Miladi 19.10.1863).

⁶⁴ BOA, TŞR. BNM. 2/100, (Hicri 19/S/1280- Miladi 05.08.1863).

⁶⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yay. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991, s. 271.

⁶⁶ BOA, TŞR. BNM. 24/78, (Hicri 26/M/1281- Miladi 30.06.1864).

⁶⁷ BOA, DH. MKT. 1314/17, (Hicri 29/Z/1287- Miladi 22.03.1871). Belgeler, isyan için gerekli silah ve teçhizatın Karadağ tarafından dağıtıldığını söylemektedir. Mesela 1900 yılında Karadağ hükümetinin Kolaşin, Taşlıca ve Akova Hristiyanlarına silah dağıttığı istihbaratı alınmıştır. BOA, DH. MKT. 2326/43, (Rumi 19.01.1316- Miladi 01.04.1900).

⁶⁸ BOA, DH. MKT. 2083/41, (Hicri 27/M/1315- Miladi 28.06.1897).

Taşlıca sancak olduktan sonra yeni statüsünün gereği olarak bazı kurumlar ve makamlar ihdas edilmiştir. Bunların başında gelen makam kuşkusuz kaymakamlıktır. Taşlıca bölgesinin stratejik konumu itibarıyla mevkiin önemine binaen kaymakamlığa atanacak kişilerde aranan özelliklerin başında iyi yönetim becerilerine sahip, deneyimli ve ehliyetli bir kişi olması gelmektedir. Bunun yanında coğrafi şartların elverişsizliğine ayak uydurabilecek fiziki niteliklere sahip olmak da bir özellik olarak aranmıştır. Zira bölgenin sert iklimi, cılız bir fiziksel yapıya uygun değildi. Bu sebeple böylesi bir özelliğin Taşlıca Kaymakamları için arandığı söylenebilir. Nitekim ilk Taşlıca Kaymakamı Celal Bey, bölgenin havasına ve suyuna uyum sağlayamadığı gerekçesiyle istifa etmek durumunda kalmıştır. Onun yerine bölgenin önemi ve nazik konumu dikkate alınarak ehliyetli bir zat olarak Denizli Kaymakamı Raşid Efendi'nin tayin edilmesi uygun görülmüştür.⁶⁹

Sancak statüsüne geçildikten sonra mal ve tahrirat kâtiplikleri, teşkil edilen ilk memuriyetlerden olmuştur.⁷⁰ Kaymakamlık öncesinde mevcut bulunan muhtar ve millet reisleri, sorumlu oldukları kesimin vergi tahsilıyla görevliydi.⁷¹ Muhafaza memurları,⁷² zaptiye neferleri,⁷³ kocabaşılık,⁷⁴ tapu kâtipliği,⁷⁵ Taşlıca'da bulunan diğer memuriyetler olarak göze çarpmaktadır. Bunlar içerisinde zaptiye neferleri iç güvenliğinin tesisi açısından önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nde "Zaptiye Teşkilatı"nın kurulması ile birlikte ülkenin belirli bölgelerinde ordu merkezleri oluşturularak, zaptiyeye gerektiğinde yardımcı olacak hazır asker bulundurma uygulaması, Tanzimat'ın güvenliğe yönelik önemli uygulamalarındandır. Böylelikle Tanzimat öncesinde "kapu

⁶⁹ BOA, İ. MVL. 465/21015-003/001: "Hersek sancağı dâbilinde kâin Taşlıca kaimmakamı Ali Celal Beyin vârid olub Meclis-i Vâlâ'ya i'ta buyrulan bir kat'a şukkasında liva-i mezbûrun âb ve havasıyla imtizâç idemediğinden bahisle istifası vuku' bulmuş olmasına ve liva-i mezbûrun ehemmiyet ve nezaket-i hâzırası mülâbesesiyle tayin olunacak kaimmakamın ashâb-ı ehliyetden ve rükûb ü nüzüle muktedit bir zâtdan olması lâzımeden bulunmuş olduğuna binaen münasib lede't-te'emmül Denizli kaimmakamı sabık izzetli Raşid Efendi sıfat-ı matlûbe ile muttasıf görünmüş olmağın mûma ileyh Celal Beyin azlîyle kaimmakamlık-ı mezkûra mabsus olan beş bin gurus maaş ile efendi-i muma ileybin memuriyeti bi'l-icra suret-i hâlin Hersek mutasarrıfı saadetli Paşa'ya iş'arı ve hazînece ifa-yı muktezâsının dabi Maliye Nezaret-i celilesine havalesi tezekkür kılındı ise de olbabda emr u ferman hazret-i men lebhü'l-emrindir Fi 7 Zi'l-ka'de sene [1]278"

⁷⁰ BOA, MVL. 925/28, (Hicri 24/B/1277- Miladi 05.02.1861).

⁷¹ BOA, A. MKT. MHM. 761/43, (Hicri 15/B/1278- Miladi 17.01.1862).

⁷² BOA, A. M. 26/105, (Hicri 30/M/1279- Miladi 27.07.1862).

⁷³ Taşlıca'da kaymakamlık teşkil edilmezden evvel 8 olan süvari zaptiyesi 19'a, 10 olan piyade de 26'ya çıkartılmıştır. Bunun yanında bir süvari, iki piyade çavuşu, bir yüzbaşı, zaptiye kâtibi ile sandık emini istihdam edilmesi istenmiştir. Zira eski teşkilatlanmayla bir kaymakamlığın idaresinin mümkün olmayacağı değerlendirilmiştir. BOA, İ. MVL. 451/20116, (Hicri 21/M/1278- Miladi 29.07.1861).

⁷⁴ BOA, TŞR. BNM. 21/89, (Hicri 29/Z/1280- Miladi 05.06.1864).

⁷⁵ BOA, MVL. 998/33, (Hicri 28/R/1281- Miladi 30.09.1864).

halkı” ile güvenliği doğrudan kendisine bağlı birliklerle yürüten valiler, Tanzimat’la birlikte merkezin iç güvenlik kuvvetlerini denetleyen temsilcileri haline gelmişlerdir.⁷⁶

Bu dönemde sancaklarda teşkil edilen en önemli kurum, kuşkusuz önceleri *keüçük meclis* olarak adlandırılan, 1849’dan itibaren ise *sancak meclisi* olarak adları değiştirilen meclislerdir.⁷⁷ Taşlıca’nın sancak oluşuyla burada da bir sancak meclisi teşkil edilmiş ve sorumluluk alanı içerisinde faaliyetlerini yürütmüştür.⁷⁸ Kaymakamlar, sancaklarındaki vazifelerini, meclis başkanı sıfatıyla, meclislerle birlikte hareket ederek ve meclisler vasıtasıyla yürütüyorlardı. Sancak meclisi, kaymakamdan başka, sancağın diğer resmi görevlileri olan mal müdürü, hâkim, tahrirat ve mal başkâtipleri ile bölgenin Müslüman ve gayrimüslim toplulukların temsilcilerinden müteşekkildi. Meclisler eyalet meclislerinin bir alt birimi olarak ve sorumluluk alanları içerisinde sancağın güvenliği, vergilerin düzenli bir şekilde toplanması ile adli işlerin yürütülmesinden sorumluydular.⁷⁹

1864 yılına gelindiğinde Taşlıca’nın statüsünde tekrar bir değişim yaşanmıştır. Bosna eyaletine bağlı Yenipazar sancağında gerçekleştirilen birtakım idari düzenlemeler Taşlıca’yı da etkilemiştir. Yenipazar sancağı, Bosna-Hersek’in ikili yapısına eklenmiş üçüncü bir bölge hüviyetindeydi. Yenipazar, Bosna’da Tanzimat’ın uygulanmasından sonra Bosna’ya bağlı bir kaymakamlık haline getirilmişti. Ancak 1864 vilayet düzenlemesinin hemen öncesinde, sancağın büyüklük ve öneminden dolayı yeni bir düzenlemeye daha gidilmiştir.⁸⁰ Buna göre; Yenipazar sancağının sancak merkezi Seniçe kazası olmuş ve burası bir mutasarrıflığa dönüştürülmüştür. Seniçe’nin mutasarrıflığa dönüşmesine paralel olarak Seniçe’nin civarında bulunan ve Taşlıca sancağına bağlı bulunan Kolaşin ile Prepol kazaları Seniçe’ye ilhak edilmiştir. Taşlıca sancağına bağlı iki kazanın Seniçe’ye ilhakıyla Taşlıca sadece Çaniçe kazasıyla kalmıştır. Bu duruma bağlı olarak Taşlıca kaymakamlığı lağvedilmiştir. Seniçe merkezli düzenlemelerin temel gerekçesi bölgede isyanların eksik olmamasıydı.⁸¹ İdari düzenlemeler ile isyanların son bulacağı düşünülmekteydi. Böylelikle Taşlıca, Seniçe’ye dolayısıyla Yenipazar sancağına bağlı bir kazaya dönüşmüştür.⁸² Ardından Taşlıca Kaymakamlığında daha önce ihdas edilen mal ve tahrirat kâtiplikleri lağvedilmiştir. Bunların yerine bir kâtip istihdam edilmesine karar verilmiştir.⁸³ Cevdet Paşanın deyimiyle Taşlıca kaymakamlığı

⁷⁶ M. Çadırcı, “Osmanlı Ülke Yönetimi”, s. 1157.

⁷⁷ M. Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 236.

⁷⁸ BOA, A. MKT. MHM. 262/78-001/001 ve 002/001, (Hicri 18/Za/1279- Miladi 06.05.1863).

⁷⁹ M. Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 236, 237; N. Önen ve C. Reyhan, *Mülkten Ülkeye*, s. 169; S. F. Torun, *Türkiye’de Sancak Yönetimi*, s. 80-83

⁸⁰ Z. Gölen, *Bosna-Hersek*, s. 148, 149.

⁸¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, 1991, s. 95.

⁸² BOA, MVL, 983/54, (Hicri 29/L/1280- Miladi 06.04.1864).

⁸³ BOA, TŞR. BNM. 13/41, (Hicri 22/Ş/1280- Miladi 31.01.1864).

Taşlıca kazasından ibaret kalmıştır. Yine Paşa'nın ifadesine göre; Yenipazar sancağının merkezi Seniçe'nin küçük bir kaza olması itibarıyla bölgede önemli derecede eşraf bulunmadığından meclis-i livada alınan kararlar, Taşlıca ve Yenipazar'ın diğer bölgeleri tarafından pek önemsenmiyordu.⁸⁴

1864 Nisan'ına gelindiğinde Taşlıca'nın idari serüveninde yukarıda mevzubahis edilen değişim yaşanmıştır. Aynı tarihlerde Bosna taburlarını kurmakla görevli Cevdet Paşa Bosna'da bulunmaktaydı. Taşlıca'da bu idari düzenleme gerçekleşikten yaklaşık bir ay sonra yani Mayıs 1864'te Paşa, Taşlıca kaymakamlığının mülki ve mali yönetiminin içerisinde bulunduğu düzensizlik nedeniyle burayı teftişe çıkmıştır. Paşa, Taşlıca'ya gelir gelmez Taşlıca'nın "umur-ı mülkiye ve maliyesini" fena bir halde bulduğunu ifade etmektedir. Paşa hemen kaymakamı azletmiş ve yerine Çelebipazarı kazası müdürü Hacı Selim Bey'i tayin etmiştir. Ardından mal kâtibi tutuklanmıştır. Tahkikat komisyonları kurulmuş ve incelemeler için Yenipazar mutasarrıfı Mahmud Paşa Taşlıca'ya gelmiştir. Cevdet Paşa ve ekibi Taşlıca'da 27 gün kalıp tahkikatlar ve ıslahatlarla uğraşmışlardır.⁸⁵

Taşlıca, 1860 yılında kaza statüsünden sancak statüsüne yükseltilecek bir kaymakamlık haline gelmişti. Bu tarihte sancakların yöneticileri kaymakamlardı. 1864 yılında Taşlıca, Yenipazar (Seniçe) sancağına bağlanarak bir kazaya düşürülmüştür. 1865 Bosna vilayet nizamnamesinde kaymakamların görev alanları yeniden tanımlanmıştır. Buna göre daha önce sancak yöneticisi olan kaymakamlar, kazaların yöneticileri haline gelmiştir. Yani artık kaymakamlar, sancakların değil kazaların mali, idari ve askeri yöneticisi ve kazası dâhilinde her türlü emir, kanun ve yönetmeliğin uygulayıcısı oldular. Dolayısıyla Taşlıca, 1865 yılından itibaren bir kez daha ama bu kez kaza statüsüyle bir kaymakam tarafından idare edilmiştir. Daha sonraki tarihlerde gerçekleşen vilayet düzenlemelerinde yani 1867 ve 1871 düzenlemelerinde de kaymakamların statülerinde bir değişiklik yaşanmamıştır. Bu tarihlerde de Taşlıca aynı statüsünü korumuştur. Taşlıca, bir kaza statüsüne düşmekle birlikte önemini yitirmemiştir. Ayrıca Seniçe'nin durumundan kaynaklanan arızı bir gerekçe ile kaza haline getirilmiştir. Zira Taşlıca'nın önemli bir kaza olduğu kaza kaymakamının aldığı maaştan da belli olmaktadır. Bu dönemde kaymakamların standart maaşları yoktu. Maaşlar kazaların büyüklüğüne, sosyal ve stratejik önemine göre belirlenmekteydi. Kazalar ve kazaların kaymakamları, maaşlarına göre dört kademeye ayrılmıştı. 1874'te Bosna-Hersek'e bağlı Yenipazar sancağı kazası olan Taşlıca kaymakamının maaşı 3.150 kuruştı. Buna göre Taşlıca, birinci derece kaza statüsüne sahiptir.⁸⁶

Daha sonraki idari düzenlemelerde Taşlıca'nın önemi bir kez daha ortaya konacak ve tekrar bir sancağa dönüşmesi sağlanacaktır. Süreç, Bosna'da yaşanan 1875 ayaklanmasından sonra gelişen olayların akabinde Yenipazar'ın tamamen

⁸⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, 1991, s. 50, 53.

⁸⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, 1991, s. 49-53.

⁸⁶ Z. Gölen, *Bosna-Hersek*, s. 164, 165.

Bosna'dan ayrılarak Kosova vilayetine bağlanmasıyla başlayacaktır.⁸⁷ Düzenleme dolayısıyla Yenipazar sancağına bağlı bulunan Taşlıca kazası da Kosova vilayetine bağlanmış oldu.⁸⁸ Taşlıca 1879 yılına kadar aynı statüyle kalmıştır. Bu tarihte güvenlik gerekçeleriyle tekrar bir sancağa, diğer bir deyişle livaya çevrilerek bir mutasarrıfın yönetimine verilmiştir. Aşağıdaki bölümde Taşlıca'nın liva olma süreci ve sonrasında yaşanan olaylar üzerinde durulacaktır.

D. Taşlıca'nın Mutasarrıflık Olarak İdaresi (1879-1912)

Osmanlı taşrasında özellikle Balkan coğrafyasında görülen ayrılık eğilimleri, Osmanlı merkezi yönetiminin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren taşra idaresine yönelik yeni düzenlemelere gitme ihtiyacını kuvvetlendirmişti. 1864 vilayet nizamnamesi temelde bu kaygıyla, yani İmparatorluğu bir arada tutmak kaygısıyla ortaya konmuştur. Nizamnamenin temel reçetesi, merkezîyetçilikti.⁸⁹ 8 Kasım 1864 tarihinde yürürlüğe giren nizamname, taşrada merkezîyetçiliği esas alan yeni bir hiyerarşi kurgulamıştır. Buna göre; yeniden düzenlenen eyaletin ismi vilayet olarak değiştirildi. Her vilayet kendi altında birçok sancağa/livaya, her liva kazaya, her kaza da köylere ve nahiyelere ayrılmıştı. Vilayetlere vali, livalara mutasarrıf, kazalara kaymakamların atanması öngörülmüştür.⁹⁰ Nizamname, temelde aynı kalmak suretiyle 1871 yılında yeniden bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. İki nizamnameye göre vilayetlerde devletin mülkiye, maliye, eğitim, ticaret, ziraat ve sanayi gibi alanlardaki sorumlusu valilerdi. Livalarda valilerin bu yetkilerini üstlenen kişiler mutasarrıflar olmuştur.⁹¹

Yeni idari düzenleme, öncelikle pilot bölge olarak seçilen Tuna vilayetinde 1864 yılında uygulamaya konulmuştur.⁹² Bosna'da Müslüman nüfusunun yoğunluğundan kaynaklı Tanzimat uygulamalarına karşı bir direncin mevcudiyeti, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde yapılan bazı değişikliklerle 1865 yılında Bosna-Hersek için ayrı bir nizamname çıkartılmasını sağlamıştır.⁹³ Bu tarihten itibaren yeni vilayet sistemi Bosna'da uygulamaya girmiştir. Yeni uygulamada Taşlıca, kaza statüsüyle idari teşkilattaki varlığını sürdürmüş ve bir kaymakam tarafından idare edilmiştir. Ancak 1879'a gelindiğinde Taşlıca'nın stratejik konumu, idari açıdan bir statü değişikliğini zaruri kılmıştır. Taşlıca ve civarının Sırbistan, Karadağ ve (Bosna-Hersek'in Avusturya işgali altında olmasından dolayı) Avusturya-Macaristan sınırında bulunması, bölgenin geleceğine yönelik siyasi, askeri ve güvenlikle ilgili gerekçelerle idari düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Dahası

⁸⁷ Z. Gölen, *Bosna-Hersek*, s. 150.

⁸⁸ M. Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 36.

⁸⁹ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1979, s. 290.

⁹⁰ R. Davison, *Reform*, s. 166, 168.

⁹¹ Mutasarrıfların görevleri için bkz. S. F. Torun, *Türkiye'de Sancak Yönetimi*, s. 148-150.

⁹² R. Davison, *Reform*, s. 172.

⁹³ İ. Ortaylı, *Mahalli İdareler*, s. 65.

Avusturya'nın Taşlıca'da asker bulundurmaya başlaması, bu gerekliliği zorunlu hale getirecektir. Aralık 1879 tarihinde temelde bu gerekçelere dayalı olarak Taşlıca kazası, sancak/liva olarak mutasarrıflığa çevrilmiştir. 1879 öncesinde Taşlıca, Kosova vilayetine bağlı Yenipazar sancağının bir kazası iken artık Kosova vilayetinin bir livası haline gelecektir.

Bu düzenlemenin temel sebebinin Avusturya'nın Taşlıca'da asker bulundurmaya başlaması olduğu anlaşılmaktadır. Avusturya'nın Taşlıca'da asker bulundurma meselesi, 1878 Berlin Antlaşması'na dayanmaktadır. Antlaşmada Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'te asayişin sağlanmasının kendileri açısından önemli olduğu gerekçesiyle Bosna-Hersek'i işgal etmeyi teklif etmiştir. Teklifin içeriğine göre bölgede Osmanlı Devleti'nin hükümlerine hakları korunacak, işgal geçici olacak, ancak belirsiz bir zaman müddetince sürecektir. Müzakereler neticesinde teklif kabul edilmiş ve karara bağlanmıştır.⁹⁴

Bosna'nın Avusturya tarafından işgali, bölgeyi müstakbel Büyük Slav devletine ait bir toprak parçası olarak gören Sırp'lar tarafından kabul edilebilir bir durum değildi.⁹⁵ Bu yüzden zaman içerisinde Sırp'lar tarafından Avusturya'ya karşı tecavüz hareketleri görülmüştür. Karadağ da Avusturya varlığına sıcak bakmıyor ve düşmanca tavrını sergilemekten çekinmiyordu. Balkanlar'da Panislavizm politikası çerçevesinde büyük emelleri olan Rusya'nın da bu duruma sıcak bakması mümkün değildi.⁹⁶ Avusturya varlığına en büyük muhalefet, işgal altında bulunan Bosna-Hersek ahalisinden gelmekteydi. Zira ahalinin büyük bölümü Müslümandı ve böyle bir işgali kabullenmeleri mümkün değildi. Müslüman olmayan Slavlar da işgalden memnun değillerdi. Onların gönlü Karadağ veya Sırbistan'dan yana idi. Bu yüzden Bosna'da Avusturya'ya karşı isyanlara girişilmişti. Daha sonraki süreçte Avusturya ordusu tarafından silah altına alınan yerli ahalden fırsat bulan Müslümanlar Osmanlı tarafına; gayrimüslimler Sırbistan yahut Karadağ tarafına firar etmişlerdi.⁹⁷ Osmanlı Devleti, Bosna içerisindeki muhalefete karşı kayıtsız kalmayı tercih etmiştir. Hatta Osmanlı belgelerine göre; Avusturya'nın bölgeyi işgalinin sorunsuzca yürütülmesi için Osmanlı Devleti elinden geleni yapmıştı. Herhangi bir isyan hadisesinin Osmanlı Devleti'ne yapılmış olacağı şeklindeki tehditlerle ahalden gelebilecek direnç hareketleri kırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti idaresi

⁹⁴ Besim Darkot, "Bosna-Hersek", *İA*, II, İstanbul 1979, s. 727; Nazif Hoca, "Yeni Pazar", *İA*, XIII, İstanbul 1996, s. 397.

⁹⁵ B. Darkot, "Bosna-Hersek", s. 727.

⁹⁶ F. Armaoğlu, *Siyasi Tarib*, s. 538. Taşlıca'nın içerisinde bulunduğu Kosova vilayetine komşu olan Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Avusturya gibi devletler ile çıkarları gereği bölgeyi yakından takip eden Rusya ve İngiltere gibi devletlerin bölgeye olan ilgileri ve faaliyetleri için bkz. M. Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 179-201.

⁹⁷ BOA, Y. PRK. ASK. 22/54, (Hicri 09/C/1301- Miladi 05.04.1884).

içerisinde, bu tutuma ve işgale karşı derin bir muhalefet olmasına rağmen devlet tarafından bir karşı koyuş sergilenmemiştir.⁹⁸

Avusturya'nın Taşlıca'yı işgali de bu bağlamda gelişmiştir. Bosna'nın işgali sürecinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Yenipazar sancağında yeni idare usulünün uygulanıp uygulanmadığını denetlemek ve güvenliği sağlamak amacıyla bir garnizon bulundurmaya istiyordu. Zira Berlin Antlaşması, Avusturya'ya bu sancağın her yerinde asker bulundurabilme, ticari ve askeri yollar yapma yetkisini vermiştir.⁹⁹ Yenipazar sancağı, Sırbistan ile Karadağ arasında bulunuyordu ve burasını kontrol altında tutmazsa Avusturya'ya Selanik yolu kapanacaktı. Avusturya, 1871'de Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasıyla yönünü doğuya çevirmiş, gözünü iki istikamete yani Adriyatik ve Selanik'e dikmişti. Doğudaki emellerine ulaşmanın yolu Selanik'ten dolayısıyla Yenipazar sancağından geçmekteydi.¹⁰⁰ Bu durum Yenipazar sancağı kazası olarak Taşlıca'nın işgale maruz kalmasına sebep olacaktır.

Taşlıca ahalisi ve memurlarında işgal korkusu, işgalden yaklaşık bir yıl önce yaşanmıştır. Avusturya askerinin Taşlıca'ya altı saat mesafeye kadar yaklaştığı haberi Ekim 1878'de bir heyecanın yaşanmasına sebep olmuş, ancak bu tarihte işgal gerçekleşmemiştir. ¹⁰¹Ancak sonraki süreçte Taşlıca ve Prepol'e Avusturya'nın asker çıkartması hususunda Osmanlı ile Avusturya Devletleri anlaşacaktır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna ve Yenipazar'ın bazı yerlerinde asker yerleştirme isteğini Mart 1879'da Osmanlı Devleti'ne ilettiler. Müzakereler neticesinde Bosna ve Yenipazar konusu netleşene kadar Taşlıca ve

⁹⁸ Padişaha sunulan bir arzdan Osmanlı Devleti içerisinde Avusturya'nın serbestçe ve Osmanlı askerinin yardımı ile Yenipazar ve dolayısıyla Taşlıca'ya girişine ciddi bir muhalefet söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Arzda, Avusturya askerinin Taşlıca ve Çaniçe arasında bulunan mevkiî tutup istihkâm ettikten sonra herhangi bir zorluğa ve dirence tesadüf etmeden uzak hedefleri olan Selanik'e girebilecekleri değerlendirilmektedir. Dahası Selanik elden çıktıktan sonra tüm Arnavutluk'un muhasara altında kalacağı ve İstanbul'un da kuşatılmış hale geleceği aşikâr olarak görülmektedir. Arzda konu hakkında bir irade-i seniyye ilan edilmesi istenmektedir. İrade-i seniyye ile tüm ehl-i İslam büyük bir iştiyakla mücadele edecek, Avusturya'nın Yenipazar'a girişi engellenecektir. Ayrıca böyle bir hareketin sadece Yenipazar'ı değil Avusturya işgali altındaki tüm Bosna'yı da kapsayarak Avusturya'nın hem Yenipazar'dan hem de Bosna'dan atılmalarını sağlayacağı düşünülmektedir. Zira bu hareketin başlaması halinde Bosna ahalisi de silaha sarılacak ve esaretten kurtulmak için mücadele edeceklerdir. Bu konuda 30 bin Arnavut askeri ve 25 bin Yenipazar dilaverleri yeterli görülmektedir. Bunlar Saltanat-ı Seniyye ve Avusturya esareti altında yaşamamak uğruna canlarını fedaya hazır olarak değerlendirilmektedir. BOA, Y. A. HUS. 162/31, Belge No: 1, (Hicri 27/N/1295- Miladi 25.09.1878).

⁹⁹ Muhammet Aruçi, "Yenipazar", *DİA*, XLII, İstanbul 2013, s. 470. Ayrıca Yenipazar için bkz. A. Popovic, "Yeni Bazar", *EI*², XI, Leiden Brill 2002, s. 321-322.

¹⁰⁰ F. Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s. 537, 539.

¹⁰¹ BOA, *DH. MKT*. 1324/74, (Hicri 12/L/1295- Miladi 10.10.1878).

Prepol mevkilerinde Avusturya tarafından *asâkir-i mustahfazğa* konulması, Osmanlı askeri erkânı tarafından kabul görülmüştür.¹⁰² Ancak bölgenin idaresi Osmanlı Devleti'nde kalmaya devam edecekti.¹⁰³

Eylül 1879 tarihli Padişaha sunulan bir arzda Avusturya askerinin “ehemmiyet ve nezaketi malum olan Taşlıca kazasına” girdiği bildirilmiştir. Arzda belirtildiğine göre; Osmanlı ordusu, Avusturya askerinin girişine yardım için “fevkalade gayret” göstermiştir. Bu amaçla Osmanlı ordusu ahaliyi tehdit dahi etmiştir. Ahali tehditler sebebiyle Avusturya askerinin girişine muhalefet etmemiştir.¹⁰⁴ Avusturya askerinin Taşlıca'ya girişinden sonra ortaya çıkan ihtilaf, Taşlıca'da bulunan Osmanlı askerinin ne olacağı olmuştur. İki devlet arasındaki dostluğun ahaliye gösterilmesi maksadıyla tarafeyn askerlerinin bir müddet daha birlikte Taşlıca'da kalması uygun bulunmuştur.¹⁰⁵ Ancak mahallin darlığı münasebetiyle bir ihtilaf söz konusu olmuşsa da müzakereler neticesinde Osmanlı askeri Taşlıca'yı terk etmemiş, uygun bir yer belirlenerek varlığını sürdürmüştür. İki devletin askerinin aynı şehirde bulunmasının zaman içerisinde çeşitli sorunlara yol açtığı görülmüşse de¹⁰⁶ birkaç münferit hadiseye rağmen iki taraf askeri genel itibariyle büyük problemlerle karşı karşıya kalmadan uzun yıllar beraber Taşlıca'da bulunmuşlardır.¹⁰⁷ Hatta uzun beraberlik sürecinde Avusturya ve Osmanlı askerleri iyi geçinmişler, karşılıklı nişan vermek, ziyafet hazırlamak, özel günlerde ortak merasim düzenlemek gibi çeşitli taltif ve jestlerde bulunmuşlardır.¹⁰⁸

İşgalden sonraki süreçte, yeni gelişmelerin de etkisiyle Taşlıca, idari açıdan liva statüsüne yükseltilmiştir. Bu bağlamda Taşlıca'nın kaymakamlıktan mutasarrıflığa geçiş süreci ve güvenliğe ilişkin gerekçeleri üzerinde biraz daha detaylı duralım: Son Taşlıca kaymakamı Aralık 1879 tarihinde kaymakamlık

¹⁰² BOA, *İ. DU'İT.* 138/61-002/001, (Hicri 25/Ra/1296- Miladi 19.0.1879).

¹⁰³ B. Darkot, “Bosna-Hersek”, s. 727.

¹⁰⁴ BOA, *Y. A. HUS.* 162/31, Belge No: 1, (Hicri 27/N/1295- Miladi 24.09.1878).

¹⁰⁵ BOA, *Y. A. HUS.* 162/31, Belge No: 2, (Miladi 12.09.1879)

¹⁰⁶ BOA, *Y. PRK. AŞK.* 11/34, (Hicri 27/R/1299- Miladi 18.03.1882).

¹⁰⁷ BOA, *BEO.* 3357/251772, (Hicri 16/C/1326-Miladi 15.07.1908): “*Avusturya hükümetinin muvakkaten tabt-ı işgalinde bulunan Bosna ve Hersek katasıyla Taşlıca ve Yenipaşar sancaklarında budûd-ı fasılasından dolayı tarafeyn kuvâ-yı askeriyesi arasında mevcut ihtilaf münasebetiyle Avusturya karagöllerinin asâkir-i şahaneye ateş itmeleri gibi ahval tabaddüs ütdiği ve melfuf barita bi't-tedkik iki cihetin kumandanları beyninde hâsıl olacak neticeye göre karagöllerini*” düzenleme çalışmaları kararlaştırılmıştır. Bu yolla küçük çaplı ihtilaflar giderilmeye çalışılmıştır.

¹⁰⁸ BOA, *İ. HR.* 286/17893, (Hicri 14/Ş/1299-Miladi 01.07.1882); BOA, *İ. HR.* 306/19476, (Hicri 3/Ş/1304-Miladi 27.04.1887); BOA, *İ. HR.* 324/20952, (Hicri 28/Ca/1309-Miladi 30.12.1891); BOA, *İ. HR.* 313/20006, (Hicri 29/C/1306-Miladi 02.03.1889); *Taşlıca Mutasarrıflığı Ahvaline Dair Resmi Muharrerat*, Milli Kütüphane, 1323, Yz. A. 1758, s. 51, 52; BOA, *DH. MKT.* 1354/24, (Hicri 06/L/1303-Miladi 08.07.1886); BOA, *Y. MTV.* 127/107, (Hicri 13/Ra/1313-Miladi 03.09.1895); BOA, *Y. MTV.* 103/55, (Hicri 23/S/1312- Miladi 26.08.1894).

vazifesinden istifa etmiştir. İstifanın üzerine yeni bir kaymakam ataması yapılmamış, bunun yerine bölgenin önemine binaen merkez Taşlıca kazası olmak üzere bir liva teşkil edilmiştir. Liva, Priboy ve Prepol nahiyelerinin Taşlıca'ya ilhakıyla kurulmuştur. Böylelikle *Meclis-i Mahsus* kararı gereğince Taşlıca bir liva olmuştur. Bu uygulamaya temel teşkil eden gerekçeler, *Viyana Seferat-i Seniyyesinden* gönderilen tebliğlere dayanmaktadır. Tebliğlere göre; bölgenin siyasi durumu, Avusturya'nın bölgedeki faaliyetleri, varlığı ve uygulamaları, bölge yönetimini çok hassas hale getirmiştir. Mevzubahis hassas duruma ayak uydurabilecek bir yönetimin sergilenmesi ise yönetimin başında bulunacak şahsın, Osmanlı Devleti'nin diline aşına ve politikasına vâkif iyi yetişmiş bir kişi olmasıyla mümkündür. Bunu gerçekleştirmenin yolu ancak üst düzey bir idari yapılanmayla yani mutasarrıflığa geçmek suretiyle mümkün görülmüştür. Mutasarrıf olacak zatın aynı zamanda "ümera-yı askeriden" olması da lüzumlu görülmüştür.¹⁰⁹ Selanik'te bulunan Mirliva Süleyman Paşa, bu vasıflara sahip olduğu gerekçesi ile Taşlıca Mutasarrıfı olarak atanmıştır. Gerçekten de Taşlıca ve civarının sahip olduğu önem münasebetiyle buraya atanacak mutasarrıfın niteliklerinin belirlenmesinde hassasiyetle durulduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁰

Taşlıca, Kosova vilayetinin en son ihdas edilen sancağı olarak diğer sancaklar kadar büyük değildi. İlk kurulduğunda kendisine bağlı bir kazası dahi yoktu. Nitekim Taşlıca Livası, Prepol ve Priboy nahiyelerinin Taşlıca kazası ile birleştirilmesi suretiyle ihdas edilmiştir. Taşlıca'ya altı saat mesafede bulunan Prepol, 1880'de kaza statüsüne erişmiş ve Taşlıca Livasının ilk kazası olmuştur.¹¹¹ Priboy ise Osmanlı hükümrانlığından Sırp hükümrانlığına geçtiği 1913 yılına kadar nahiye olma özelliğini sürdürmüştür. Taşlıca'nın idari bölünmesi 1883 yılına kadar aynı şekilde kalmış, bu tarihte yeni bir nahiye daha ihdas edilmiştir. Taşlıca'ya bağlı bulunan 10 köy birleştirilerek merkezi Mauca olan yeni bir nahiye oluşturulmuş ve bir müdür ile kâtip atanmıştır. İdari düzenlemenin altında yatan sebep Avusturya işgalidir. Zira mevzubahis köylerin halkı civar köylere saldırılar düzenleyerek rahatsızlık vermekteydiler. Bunların kontrol altına alınarak Avusturyalıların bu konuda söz söyleme haklarının doğmasını engellemek amacıyla böyle bir tasarrufa gidilmiştir.¹¹² Ancak nahiyenin ömrü uzun olmamış, zira daha sonraki tarihleri içeren kayıtlarda bu nahiye ismine rastlanmamıştır.¹¹³ Taşlıca'da 1893/94'te merkez kazasının 62, Prepol kazasının 22, Priboy nahiyesinin 12 köyü varken;¹¹⁴ 1896/97'de merkez kazasının 53, Prepol kazasının 33, Priboy

¹⁰⁹ BOA, İ. DH. 796/64592, (Hicri 13/M/1297- Miladi 27.12.1879).

¹¹⁰ BOA, Y.A. RES. 5/10, (Hicri, 18/M/1297- Miladi 01.01.1880).

¹¹¹ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 423; Ş. Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, s. 2987; Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye-i Coğrafya*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1315, s. 117, 127.

¹¹² M. Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 39.

¹¹³ M. Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 45, 46, 48; *Kosova Vilayet Salnamesi*, 1300, s. 107; *Kosova Vilayet Salnamesi*, 1311, s. 187.

¹¹⁴ *Kosova Vilayet Salnamesi*, 1311, s. 184, 187, 188. 1894 yılında basılan *Kâmûsu'l-A'lâm*'ın 4. cildine göre Taşlıca'da 73 köy bulunmaktadır (Ş. Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, s. 2987).

nahiyesinin 35 köyü bulunmaktaydı.¹¹⁵ 1908/09'a gelindiğinde Prepol ve Priboj'un 29, Taşlıca kazasının 44 köyü vardı.¹¹⁶

Taşlıca'nın liva olmasından sonra liva olmanın gerektirdiği bazı kurumsal yapılar Taşlıca idaresine girmeye başlamıştır. Öncelikle bir liva idare meclisi ihdas edilmiştir.¹¹⁷ Liva idare meclisleri, livanın idari, mali, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işlerini ve idari uyumsuzluk sorunlarını görüşüp karara bağlayan bir organdı. Meclisin başkanı livanın mutasarrıfıydı. Bundan başka; hâkim, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani lideri meclisin tabii üyeleri idi. Ayrıca, ahali tarafından iki Müslüman, iki gayrimüslim kişi meclise üye olarak seçilmekteydi.¹¹⁸

Taşlıca sancağı teşkil edildikten sonra yapılan düzenlemelerin başında Bidayet Mahkemesinin kurulması gelmektedir. Tanzimat reformlarının önemli bir boyutu, adli alanda gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede şer'i mahkemelerin yanında nizamiye mahkemeleri kurularak adli teşkilatlanmada dâualist bir yapı ortaya konmuştu. Nizamiye mahkemeleri ceza ve hukuk dairelerine ayrılmaktaydı. Her bir kısım bidayet ve istinaf mahkemeleri olmak üzere iki dereceliydi. Bidayet mahkemeleri kaza, liva ve vilayetlerin merkez kazalarında bulunmaktaydı.¹¹⁹ Kanun gereğince Taşlıca'da bir Liva Bidayet Mahkemesi kurulmuştur. Bidayet mahkemesinin her bir dairesinde bir başkan, iki üye ve iki aza mülazımı görev yapardı.¹²⁰ Bugünkü savcılığa tekabül edebilecek müdde-i umûmilik,¹²¹ müdde-i umumi muavinliği¹²² ile ilk sorgu hâkimi denebilecek müstantik,¹²³ Taşlıca Bidayet mahkemesinde görev yapan diğer görevlilerdi.

Yeni taşra idaresinin getirdiği kurumlardan birisi de belediyelerdi. Tanzimat reformlarıyla başlayan taşrada yerel yönetim kurma çabası, belediyelerin idari bir varlık olarak 1871 vilayet nizamnamesi uyarınca livalarda ve kazalarda kurulması ile neticelendirilebilmiştir.¹²⁴ Buna göre belediyeler, yerel halk sağlığı, bayındırlık hizmetleri ve benzeri sorunlarla ilgilenmekteydi. Belediyeler iki temel organdan oluşuyordu. Birisi reis, diğeri de meclisti. Belediye uygulaması taşrada ancak 1877 yılında hayata geçirilebilmiştir.¹²⁵ Belediye düzenlemeleri çerçevesinde Taşlıca'da bir belediye reisliği teşkil edilmiştir. Belediyenin mevzubahis hizmetlerini yerine getirmek üzere gereken giderler için mal sandıkları

¹¹⁵ *Kosova Vilayet Salnamesi*, 1314, s. 638, 639, 651.

¹¹⁶ M. Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 53.

¹¹⁷ BOA, *DH. MKT.* 1513/50, (Hicri 08/L/1305- Miladi 18.06.1888).

¹¹⁸ İ. Ortaylı, *Maballi İdareler*, s. 81. Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, s. 292.

¹¹⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat, y.y. t.y, s. 193, 204, 205.

¹²⁰ E. B. Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 208.

¹²¹ BOA, *İ. DH.* 803/65045, (Hicri 13/Ca/1297- Miladi 23.04.1880).

¹²² BOA, *İ. DH.* 1174/91749, (Hicri 04/Ş/1307- Miladi 26.03.1890).

¹²³ BOA, *İ. ŞD.* 107/6437-001-002, (Hicri 28/Za/1308- Miladi 05.07.1891).

¹²⁴ İ. Ortaylı, *Maballi İdareler*, s. 176.

¹²⁵ R. Davison, *Reform*, s. 179.

oluşturulmuştu.¹²⁶ Mesela sağlık hizmetlerinin önemine binaen Taşlıca belediyesi bünyesinde bir doktor istihdam edilmiştir.¹²⁷ Doktorun maaşı belediye tarafından ödeniyordu.¹²⁸

Bu dönemde önemli bir diğer kurum olarak müftülüğü görmekteyiz. Müftüler, klasik dönem Osmanlı Devleti taşra idaresinde kadıların hiyerarşisine koşut bir örgütlenmeye sahip değillerdi. 19. yüzyıla gelindiğinde müftülerin idari faaliyetlerde rol alacak kadar önem kazandığı ortadadır. Zira yukarıda işaret edildiği üzere müftüler, liva meclisinin doğal üyeleri haline gelmiştir. Bunda müftülerin bu dönemde İslam toplumunu temsil eder hale gelmelerinin rolü olmalıdır. Taşlıca müftüsü ise mutasarrıflık döneminde görevini uzun süre icra edememiştir. Çünkü 1879 yılında Taşlıca'nın Avusturya tarafından işgali nedeniyle müftü Taşlıca'yı terk etmiştir.¹²⁹ Bölgede gerçekleştirdiği faaliyetler onun İstanbul'a sürülmesini gerektirmiştir.¹³⁰ Beraberinde bulunan 80 muhacirle önce Yenipazar'a gitmiş, ardından vilayet merkezine, oradan da İstanbul'a geçmiştir.¹³¹

Taşlıca, sancak olduktan sonra yukarıda birkaç örneği verilen idari kurumlardan başka birçok kurum daha ihdas edilmiştir. Bunların tamamını görevleriyle tanıtmak çalışmanın sınırlarını aşacağı için süreç içerisinde Taşlıca idaresine katılan dairelerin sadece bir dökümü aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Tablolar; 1300 (m. 1882-1883), 1311 (m. 1893-1894) ve 1314 (m. 1896-1897) Kosova Vilayet Salnameleri çerçevesinde hazırlanmıştır. Tabloları tarih sırasına göre hazırlayarak, ilk salnamede bulunmayan kurumları, ikinci salname verilerine göre hazırladığımız ikinci tabloda vermeyi yeğledik. Böylelikle kronolojiye uygun hazırlanan tablolarla Taşlıca'nın idari organizasyonundaki gelişim süreci daha net görülebilir hale gelmiştir.

Daire Adı	Görevlileri	Daire Adı	Görevlileri
Meclis-i İdare-i Vilayet	Mutasarrıf (Reis) Naip Muhasebeci Tahrirat müdürü Metropolit Kâtip (Üye değil)	Tahsilat Komisyonu	Reis 4 Aza
Maarif ve Evkaf Komisyonu	Reis 2 Aza	Orman Memuru	Kolcu Kantaracı

¹²⁶ BOA, BEO. 157/11737-001/002, (Rumi 03/XII/1308- Miladi 20.02.1893).

¹²⁷ BOA, DH. MKT. 1661/56, (Hicri 01/S/1307- Miladi 27.09.1889).

¹²⁸ BOA, DH. MKT. 1403/38, (Hicri 11/C/1304- Miladi 07.03.1887).

¹²⁹ BOA, DH. MKT. 1324/74, (Rumi 27/VII/1294- Miladi 10.10.1878).

¹³⁰ BOA, HR. TO. 166/64 (Miladi 22.04.1880).

¹³¹ BOA, Y. PRK. A. 2/40 (Hicri 23/Ra/1296-Miladi 16.03.1879); BOA, Y.A. RES. 3/10-001-001, (Rumi 16.I.1295-Miladi 28.03.1879) ve 002-001, (Hicri 08/R/1296-Miladi 31.03.1879); BOA, DH. MKT. 1327/104, (Hicri 25/Ş/1296-Miladi 14.08.1879).

¹³² *Kosova Vilayet Salnamesi*, 1300, s. 102-107.

Tahrirat Kalemi	Müsevvid Mübeyyiz Mübeyyiz-i Sani Evrak Memuru 3 Mülazim	Telgraf Memurları	Müdür Muhabere Memuru Fransızca Muhabere Memuru Süvari Çavuşu Piyade Çavuşu Musil-i Muharrerat
Menafi Sandığı Vekilleri	Reis 3 Aza Sandık Sermayesi: 49.000	Merkez Zaptiye Memurları	Süvari Bölük Ağası Diğer Ağa Bölük Emni Vekili
Mahkeme-i Bidayet Hukuk Dairesi	Naip (Reis) Müdde-i Umumi Muavini 2 Aza İcra memuru Mahkeme Baş Kâtibi Zabıt Kâtibi Mübaşir	Muhasebe Kalemi	Varidat Mukayyidi Masarifat Mukayyidi Refik Evrak Mukayyidi Sandık Emni Odacı
Mahkeme-i Bidayet Ceza Dairesi	Reis-i Sani Müstantik Muavini Aza Aza mülazımı Zabıt Kâtibi Mübaşir Odacı	Belediye Dairesi	Reis 3 Aza Kâtip Sandık Sermayesi: 198.390 pare.
Aşar ve Ağnam Dairesi	Müdür Kâtib-i Evvel Kâtib-i Sani Ambar Memuru Odacı	Defter-i Hâkâni Kalemi	Memur Baş Kâtip Kaza Kâtibi
Rüsumat Memurları	Rüsüm-ı Sitte Memuru Rüsumat Memuru Kapu Memuru Kâtip	Mekteb-i Rüşdiye	Muallim-i Evvel Muallim-i Sani Rika Muallimi Bevvab
Ziraat Komisyonu	Reis 6 Aza	Eytam Sandığı	Müdür Sermayesi: 64.607

Yukarıdaki tablodan 11 yıl sonrasına ait aşağıdaki tablo, sadece yukarıda olmayan yeni kurumları içermektedir. Yani yukarıdaki tabloda bulunan kurumlar aşağıda tekrar edilmemiştir. Burada ifade edilmesi gereken bir diğer husus, 1882/93 yıllarında bazı memuriyetlerin idari bir hüviyete erişmemişken, 1893/94 yıllarından itibaren idari bir hüviyete kavuşmuş olmalarıdır. Mesela orman memurları Orman İdaresine, telgraf memurları Telgraf ve Posta İdaresine, rüsumat memurları da Rüsumat İdaresine dönüşmüştür.

Daire Adı	Görevlileri	Daire Adı	Görevlileri
Vergi Dairesi	Memur 2 Muvazzaf-ı Muhammin Fahri Muhammin Vergi Kâtibi Refik Defterci	Umur-ı Nafia Komisyonu	Reis (Mutasarrıf) Reis-i Sâni Kapıcıbaşı 6 Aza Kâtip Sandık Emni
Nüfus Kalemi	Memur Kâtip	İstatistik Komisyonu	Reis (Muhasebeci) 8 Aza
Ticaret Komisyonu	Reis 3 Aza	Telgraf ve Posta İdaresi (Daha önce sadece Telgraf Memurları idi)	Müdür Muhabere Memuru 2 Çavuş Fransızca Muhabere Memuru

¹³³ *Kosova Vilayet Salnamesi*, 1311, s. 178-184.

			Musul
Memûrîn-i Mütferrika	Duyun-ı Umumiye Memuru Polis Komiseri Pasaport Memuru Rüsumat Memuru	İbtidâi Mektebi	5 Okul 158 Erkek 92 Kız
Hristiyan Mektepleri	2 Okul 226 Erkek 93 Kız	Merkez Livaya Bağlı Köy Sayısı	62

Son salnamemiz olan 1314 (1896-1897) yılı Kosova Vilayet Salnamesinde yukarıdaki daireler dışında yeni bir daire görülmemektedir. Bu yüzden ayrıca bir tablo hazırlanmamıştır. Sadece yeni memuriyetler göze çarpmaktadır. Bunlar; zabıta memuru bölük ağası, onun muavini, polis, gümrük sandık emini, gümrük kantarcısı ve iki gümrük kolcusudur.¹³⁴ Yeni memuriyetlerle iç güvenlik ve gümrük memurlarının sayısının artırıldığı ortadadır.

Mutasarrıflık döneminde sancak olmanın avantajıyla Taşlıca'da imar faaliyetlerinde bir artış gözlenmektedir. 1883 yılında yeni hükümet konağı inşasına başlandı.¹³⁵ Okul inşa faaliyetleri de artmıştır.¹³⁶ Mesela 1892'de Taşlıca'da yapımı kararlaştırılan “mekteb-i ibtidâi”nin senelik masraflarının karşılanması için hayvan satışından bir vergi alınması kararlaştırılmıştır.¹³⁷ Ancak alınan tedbirlerin Taşlıca'daki okul ihtiyacını hemen karşılamaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1894 yılına gelindiğinde halen Taşlıca'da toplanan maarif hissesinin okulların tesisi için yeterli olmadığından dem vurulmaktaydı. Ancak bu duruma çareler üretmeye çalışmaktan vazgeçilmemiştir.¹³⁸ Taşlıca'daki okullaşma çabası, II. Abdülhamid'in tüm İmparatorluk saatinde gerçekleştirdiği okullaşmanın bir yansımasıdır.¹³⁹ Taşlıca'da imar ve bayındırlık alanındaki artışın bir diğer önemli sebebi de Avusturya işgalidir. Taşlıca'nın mutasarrıflık olarak idare edildiği dönemin büyük bölümü, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun askeri işgali altında geçmiştir. Avusturya ordusu, Taşlıca'da bulunduğu müddetçe hem askeri yapıların inşasıyla hem de kara ve demiryolu

¹³⁴ *Kosova Vilayet Salnamesi*, 1314, s. 630-636.

¹³⁵ BOA, ŞD. 65/3796, (Hicri 23/L/1300- Miladi 27.08.1883).

¹³⁶ BOA, MF. MKT., 87/3, (Hicri 05/N/1302- Miladi 18.06.1885); BOA, İ. MF. 2/37, (Hicri 4/Za/1311- Miladi 04.05.1894).

¹³⁷ BOA, ŞD. 2600/13, (Hicri 14/S/1310- Miladi 07.09.1892).

¹³⁸ M. Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 120, 121. 1893/94'te beşi Taşlıca'da, ikisi Prepol'de ve beşi Priboy'da olmak üzere 12 sıbyan mektebinde toplam 478 öğrenci vardı. Aynı yılda Taşlıca'da altı ibtidâi okulu, dokuz muallim ve 400 öğrenci, Prepol'de dokuz ibtidâi, dokuz muallim ve 346 öğrenci bulunmaktaydı. Rüşdiye sayısı iki olup beş muallim 90 öğrenci vardı. Bu tarihte 15 öğrencisi ve bir muallimi bulunan bir medrese de hizmet vermeye devam etmektedir. 1898/99'da rüşdiye sayısı üçü Taşlıca'da ikisi Prepol'de olmak üzere beşe çıkmıştır. Öğrenci sayısı 102 olmuştur. Taşlıca'da bir idadinin açılması ancak 1910'da gerçekleşmiştir. Bunların dışında 1905/6'da Taşlıca'da 115 öğrencili 5 ibtidâi bulunmaktaydı. M. Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 128, 132, 134, 141, 145, 148, 157.

¹³⁹ II. Abdülhamid dönemi okullaşma faaliyetleri için bkz. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1999.

faaliyetleriyle bölgenin kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Taşlıca'nın bu döneminde Avusturya işgalinin yansımaları belirgin bir şekilde gözlenmiştir.

Avusturya idaresi altında Bosna-Hersek'te umumi asayiş sağlanmış, kara ve demiryolu inşası yaygınlaşmış, zirai ve sınai sahalarda gelişmeler yaşanmıştır.¹⁴⁰ Taşlıca ve Yenipazar'da da birçok askeri bina yapılmıştır. Askeri tahkimatın bölgede sağlam bir şekilde sağlanmasıyla, Avusturya'nın bölgeyle olan bağının askeri boyutu kuvvetlendirilmiştir. Bunun yanında Avusturya ordusu bölgede bulunduğu müddetçe haberleşme ve ulaşım ağını genişletmeye çalışmıştır. Avusturya'nın bölgede gerçekleştirdiği ve hedeflediği bayındırlık faaliyetleri, bölgeyi kendine entegre etme operasyonunun diğer ayaklarını temsil etmekteydi. Özellikle demiryollarına yönelik çalışmalar ve planlar, entegrasyonun yapı taşı haline gelecekti. 1884'teki planlara göre Belgrad'dan Niş'e doğru yapılmakta olan demiryolu hattının Niş'ten Vranja'ya oradan da Priştine yahut Üsküp tarafına bağlanması düşünülüyordu. Bu sağlandığı takdirde; Avusturya, Mitroviçe hattından Prizren yoluyla İşkodra'ya kadar bir kol yola teşebbüs edilecek, diğer taraftan da Seniçe yoluyla Saraybosna'ya kadar yapımı tamamlanmış hattın Mostar'a oradan Medkoviçe'ye¹⁴¹ bağlanması sağlanacaktı. Bunun tamamlanmasından sonra Saray'dan Vişegrad'a ve oradan da Lim Nehri boyunca Akova yolundan İbre Nehriyle Mitroviçe hattına bağlanmasına kalkışılacaktı.¹⁴² Böylelikle bölgenin hem ekonomik hem de askeri yönüyle Viyana'yla olan bağı kuvvetlenmiş olacaktı. Daha sonraki süreçte görüleceği üzere Balkan Harbi kapıya dayandığında bu demiryolları, Avusturya'nın asker sevkiyatının bir numaralı aracı haline gelecektir.

Taşlıca'da Avusturya askerinin varlığına rağmen bölgede hükümlerlik hakkı Osmanlı Devleti'ndeydi. Osmanlı memurları da işlerinin başında vazifelerini yerine getirmekteydi. Mutasarrıf Süleyman Paşa ve diğer memurlar, Osmanlı egemenliğinin bölgedeki mülki ve askeri temsilcileri olarak görev yapmışlardır. Taşlıca kumandanı ve mutasarrıfı Mirliiva Süleyman Paşa, bölgedeki ahaliye ve Avusturyalılara karşı nasıl bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini Bâb-ı Ali'ye sormuştur. Bâb-ı Ali konu hakkında çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Buna göre; paşadan istenen, Avusturyalılara şikâyet bahanesi olabilecek durumların ortaya çıkmasını önlemesidir. Bunun için emniyetin muhafazası, paşanın en önemli vazifesi olarak gözükmektedir. Paşaya ayrıca zaman ve zemine göre gerekli tedbirler alarak ahaliye nasihatlerde bulunması önerilmiştir. Avusturyalılar konusunda paşadan istenen, verilen talimatın haricine çıkmamasıdır. Talimat, öncelikle dostluğun korunması amacıyla çaba sarf etmeyi, ancak düşmanlığa yönelik faaliyetlerin hissedilmesi durumunda derhal Bâb-ı Ali'ye haber vermeyi emretmekteydi.¹⁴³ Gerçekten de Mutasarrıf Süleyman Paşa'nın Taşlıca'daki uzun müddet sürdürdüğü vazifesinde, bu iki

¹⁴⁰ B. Darkot, "Bosna-Hersek", s. 727.

¹⁴¹ Bugün Hırvatistan sınırları dâhilinde bulunan Metkoviç olmalıdır.

¹⁴² BOA, Y. PRK. ASK. 22/54, (Hicri 9/C/1301- Miladi 05.04.1884).

¹⁴³ BOA, Y. PRK. ASK. 25/29, (Hicri 15/R/1302- Miladi 01.02.1885).

yaklaşım doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır. O, ahalinin teskin edilmesi ve iç güvenliğin sağlanması için çaba sarf etmiş, Avusturya askeriyle iyi münasebetlere girmiş ve her daim Avusturya askerlerinin her tür hareketini rapor olarak sunmuştur. Yukarıda bahsedilen karşılıklı nişan verme hadiseleri, iyi niyet gösterileri Mutasarrıf Paşanın bu doğrultudaki faaliyetlerine örnek teşkil etmektedir. İstihbarata yönelik faaliyetlerinden de kısaca bahsetmek gerekir. Avusturya askeri Taşlıca'ya yerleştikten sonra çeşitli askeri faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetler Taşlıca Mutasarrıfı Süleyman Paşa tarafından dikkatle takip edilmiştir.¹⁴⁴ Paşa, elde ettiği bilgileri, Osmanlı hükümetine aktarmıştır.¹⁴⁵ Bu bağlamda Avusturya'nın bölgedeki askeri kuvveti,¹⁴⁶ asker sayısını artırmaya yönelik yığınak faaliyetleri,¹⁴⁷ asker sevkîyatları, talim,¹⁴⁸ manevra¹⁴⁹ ve tatbikat faaliyetleri,¹⁵⁰ Avusturya'dan Taşlıca'daki askerlerin denetlenmesi için gelen üst düzey askeri yetkililerin geliş, gidiş ve diğer faaliyetleri,¹⁵¹ paşanın dikkatle izleyip rapor ettiği konular olmuştur.¹⁵² Sırbistan,

¹⁴⁴ Avusturya'nın bölgedeki varlığının uzun vadeli planlarının bir parçası olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre Avusturya'nın Taşlıca ve Çaniçe arasında müstahkem bir şekilde yerleştikten sonraki adımı Selanik üzerine gidip burayı işgal etmektir. Bu endişe Osmanlı devlet adamlarının aklının bir köşesinde yer sürekli etmiştir. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti, Avusturya'nın bölgeye yönelik askeri hareketlerini ilgilie takip etmekteydi. Zira bölgedeki askeri hareketlenmeler, çoğu zaman Avusturya'nın Selanik'e yönelik emellerinin hayata geçirilme çabası olarak yorumlanıyordu. Konu hakkında Avusturya'da bulunan Viyana sefaretî Ateşemiliterî Mirliya Mehmed Şükrü'nün raporu Osmanlı hükümeti açısından aydınlatıcı gözükmemektedir. Mehmed Şükrü'ye ait 1904 tarihli rapora göre; Avusturya ordusunun eksik asker kadrolarını tamamlamaya yönelik çalışmaları, bazı gazetelerce abartılarak hareketlenmelerin bir seferberlik olduğu yorumları yapılmaktaydı. Bu yüzden bunlara itimat edilmemelidir. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir harp zuhuru halinde Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek tarafından asker sevk etmesi zor görünmektedir. Zira Balkan coğrafyasının siyasi durumu buna müsaade edecek konumda gözükmemektedir. Avusturya böyle bir saldırı halinde Mitroviçe'ye veya daha ilerisine kadar yürüdüğü takdirde sağında Karadağ, solunda Sırbistan ve karşısında Osmanlı Devleti olacaktır. Ayrıca İtalyanların irredantizm meselesinden ve Rusya'nın tarihi emellerinden dolayı bölgeyi boş bırakmayacağı ortadadır. Bu sebeplerle Mirliya Mehmed Şükrü, bütün aktörlerin muvafakatini almadan Avusturya'nın bütün bunları göz ardı ederek Selanik'e doğru saldırmasını gerçekçi görmemektedir. BOA, Y. PRK. EŞA. 45/73, (Hicri 28/M/1322- Miladi 14.04.1904).

¹⁴⁵ Bununla ilgili bazı belgeler yayınlanmıştır. Belgeler için bkz. *Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Haz.: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1992, s. 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 248, 249.

¹⁴⁶ BOA, Y. PRK. ASK. 23/9, (Hicri 25/B/1301- Miladi 20.05.1884).

¹⁴⁷ BOA, Y. MTV. 28/84, (Hicri 29/S/1305- Miladi 16.11.1887).

¹⁴⁸ BOA, Y. PRK. ASK. 48/95, (Hicri 03/Z/1305- Miladi 11.08.1888).

¹⁴⁹ BOA, Y. MTV. 54/24, (Hicri 05/S/1309- Miladi 10.09.1891).

¹⁵⁰ BOA, Y. A. HUS. 454/32, (Hicri 20/Ca/1321- Miladi 14.08.1903).

¹⁵¹ BOA, Y. PRK. ASK. 8/43, (Hicri 08/L/1298- Miladi 0.09.1881); BOA, DH. MKT. 1354/102, (Hicri 09/L/1303- Miladi 11.07.1886).

Karadağ ve Rusya ile ilgili olarak Avusturya'nın Taşlıca'da gerçekleştirdiği askeri faaliyetler de Taşlıca mutasarrıfı tarafından takip edilerek rapor edilmekteydi.¹⁵³

Avusturya'nın Taşlıca'daki varlığı 1908 yılına kadar sürmüştür. 1908 yılına gelindiğinde Osmanlı'da II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bu duruma bağlı bir şekilde Balkanlar'da yaşanan zafiyet dolayısıyla Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Avusturya-Macaristan İmparatoru ise Bosna-Hersek'teki askeri işgal durumunu ilhaka çevirmiştir. İlhak, Taşlıca'daki Avusturya işgalini sona erdirmiştir. 22 Ekim 1908'de Avusturya'nın Taşlıca'da bulunan Generali, hükümet konağında mühim bir konu görüşmek üzere Taşlıca mutasarrıf vekilini davet etmiştir. General görüşmede Avusturya İmparatoru'nun hükümlerini haklarını Bosna-Hersek'i de kapsayacak şekilde genişlettiği gerekçesiyle Yenipazar sancağını boşaltacaklarını bu yüzden Avusturya askerinin Taşlıca'yı tahliye edeceğini bildirmiştir.¹⁵⁴ Avusturya askeri görüşmeden bir gün sonra yani 23 Ekim 1908 tarihinde sabah saat üçte Taşlıca'yı tahliye etmiştir. Osmanlı askeri, kışları, tabyaları ve diğer daireleri teslim alarak Osmanlı sancağını çekmiştir.¹⁵⁵ Çekilme, Taşlıca'da Osmanlı askerinin sayısının artırılmasını gerektirmiştir. Zira Taşlıca'ya gelebilecek herhangi bir saldırının önlenmesi eldeki askerle mümkün değildi. Stratejik bir bölgenin savunmasız bırakılması hem siyasi hem de askeri açıdan düşünülemezdi. Ayrıca ahalinin sükûnetini kaybetmemesi için gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.¹⁵⁶ Ahali endişelenmekte pek de haksız görünmemektedir. Çünkü Avusturya askeri Priboy'daki kuvvetlerini çekince Osmanlı askeri, bölgede yetersiz kalmış ve şehir iki kez baskına uğramıştır. Doğal olarak ahaliyi korku ve heyecan sarmıştır.¹⁵⁷

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Taşlıca'yı tahliye ettikten sonra Taşlıca'yla ilgilenmekten geri durmamıştır. Taşlıca'da Avusturya'nın bir sivil komiseri görev yapmıştır.¹⁵⁸ Avusturya askeri, 1910'un çeşitli zamanlarında Taşlıca sancağında sınır ihlallerinde bulunmuştur.¹⁵⁹ Bölgede propaganda

¹⁵² Taşlıca'daki Avusturya askerinin durumuna ilişkin başka raporlar için bkz. *Taşlıca Abvaline Dair Mubarrerât*, s. 1-17.

¹⁵³ BOA, Y.A. HUS. 201/24, (Hicri 06/B/1304- Miladi 31.03.1887); BOA, Y. MTV. 65/30, (Hicri 09/M/1310- Miladi 03.08.1892); BOA, Y. MTV. 28/84, (Hicri 29/S/1305- Miladi 16.11.1887); BOA, DH. MKT. 1515/105, (Hicri 15/L/1305- Miladi 25.06.1888); BOA, DH. MKT. 1521/89, (Hicri 06/Za/1305- Miladi 15.07.1888).

¹⁵⁴ BOA, TFR. I. KV. 212/21121 Belge No: 2, (Rumi 24.VII.1324- Miladi 07.10.1908): Taşlıca mutasarrıfı ve kumandanı Miralay Cavit, durumu derhal Kosova vilayetine, Kosova vilayeti de hükümete bildirmiştir.

¹⁵⁵ BOA, TFR. I. KV. 212/21121 Belge No: 5. ve 6, (Rumi 15-16.VIII.1324-Miladi 28-29.10.1908).

¹⁵⁶ BOA, DH. MKT. 2645/24, (Rumi 21/VIII/1324-Miladi 03.11.1908).

¹⁵⁷ BOA, TFR. I. KV. 212/21121 Belge No: 3.

¹⁵⁸ BOA, DH. MKT. 2717/18, (Hicri 01/M/1327-Miladi 23.01.1909).

¹⁵⁹ BOA, HR. SYS. 178/15-002-001, (Hicri 08/Ra/1326-Miladi 20.03.1910); BOA, HR. SYS. 178/16, (Miladi 26.06.1910); BOA, HR. SYS. 178/20, (Miladi 13.03.1911).

faaliyetlerinden de geri kalmamıştır.¹⁶⁰ 1911 yılından itibaren Avusturya'nın ilgisi daha da artmış ve sınıra yığınağa başlamıştır.¹⁶¹ Balkan Savaşları arefesinde Sırbistan ve Karadağ'da yaşanan askeri hareketlenme, Osmanlı ve Avusturya devletlerinin dikkatini çekmiştir. Askeri hareketliliğin Taşlıca sancağını kapsayacağı ihtimaline karşı Avusturya hükümeti, hazırlıklara girişmiştir. Bu bağlamda Avusturya hükümeti, Bosna ve Hersek ile Hırvatistan ordularını seferber hale getirmiş, bölgede daha önce tesis ettiği demiryollarını asker sevkiyatına tahsis etmiştir. Bölgedeki gelişmeleri Bosna Şehbenderliği, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirmekteydi. Şehbenderliğin iletmiş olduğu bir bilgide Avusturya'nın kesin bir şekilde Yenipazar sancağını işgal edeceği ifade edilmekteydi. Viyana *sefaret-i seniyyesi* ateşemiliteri gönderdiği bir telgrafta Balkanlar'da bir savaş çıkacağı öngörüsüyle daha önce terhis edilen Avusturya askerinin tekrar silahaltına alındığı bilgisini vermiştir. Mevzubahis birlikler, Taşlıca sınırında bulunan 15. ve 16. Kolorduya sevk edilmekteydi. Gelen bilgilerden Taşlıca sınırının Avusturya tarafından tedricen tahkim edildiği anlaşılmaktadır. Ateşemiliter, Sırbistan ve Karadağ'daki askeri hareketlenmenin Taşlıca'yı kapsamaya ihtimaline karşı gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Gelen bilgiler, Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve konu hakkında Hariciye Nezaretince Avusturya sefiri ile müzakere edilerek bir dostluk anlaşması yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁶² Bu girişimlere rağmen Balkanlar'da oluşan Osmanlı aleyhindeki ittifaka yönelik Avusturya ve Osmanlı tarafından bir karşı ittifak gerçekleştirilememiştir. Osmanlı İmparatorluğu I. Balkan Harbine yalnız başına girmiştir. Osmanlı aleyhindeki ittifakta başı çeken Bulgaristan olmuştur. 1908'de bağımsızlığını elde etmesiyle Bulgaristan, Balkanlar'da etkin bir politika izlemeye başlamıştı. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi de Sırbistan'ı Balkanlar'da etkin bir politika izlemeye itmştir. Bu hareketlenmenin Balkanlar'da Osmanlı aleyhine bir ittifaka dönüşmesi, Yunanistan ile Karadağ'ın Sırbistan ve Bulgaristan arasında oluşmaya başlayan Osmanlı aleyhindeki yakınlaşmaya dâhil olmalarıyla gerçekleşmiştir. Dört devlet Rusya'nın desteğini alarak, Trablusgarp savaşının verdiği avantajı da kullanarak Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'dan atmak için savaşı başlattılar. Ekim 1912'de başlayan savaş Mayıs 1913'e kadar sürmüştür. 9 Ekim 1912'de Karadağ ordusu Karadağ-Osmanlı sınırını geçmiştir. 28 Ekim 1912'de Sırbistan ve Karadağ orduları Taşlıca'da kontrolü ele geçirmişlerdir. 1913 yılında Taşlıca Karadağ'ın bir parçası haline gelmiştir.¹⁶³ Savaş Osmanlı Devleti için tam bir hezimet olmuş ve Balkanlar'dan atılmıştır. Böylelikle Taşlıca Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.

¹⁶⁰ BOA, HR. SYS. 141/49, (Rumi 07/XII/1326-Miladi 20.02.1911); BOA, HR. SYS. 149/57-002-001, (Miladi 19.10.1911).

¹⁶¹ BOA, HR. SYS. 178/21-005-001/006-001, (Miladi 09.04.1911).

¹⁶² BOA, A. MKT. MHM. 741/19 Belge No: 1, 2, 3, (Hicri 8/Za/1330- Miladi 20.10.1912).

¹⁶³ Živko M. Andrijašević ve Šerbo Rastoder, *The History of Montenegro*, Montenegro Diaspora Centre, Podgorica 2006, s. 140, 141.

Sonuç

Çalışmada Taşlıca'nın Tanzimat sonrası geçirdiği idari düzenlemeler ve bu düzenlemelerin altında yattığı düşünülen güvenlik kaygıları ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı egemenliğine giren Taşlıca, coğrafi konumu itibariyle Hersek sancağının ortasında yer aldığı için sancağın merkez kazası haline gelmiştir. Bu haliyle 1833'e kadar Hersek sancağının merkezi olarak önemli bir idari birim olmuştur. Bu tarihten itibaren merkez kaza olma özelliğini yitirmiş, idari açıdan normal bir kaza statüsüne düşmüştür. Ancak kazanın cesameti ve stratejik önemi, uzun vadede eski günlerindeki gibi idari itibarının iade edilmesini sağlamıştır. Tanzimat düzenlemelerinin Bosna eyaletinde 1851 yılından itibaren uygulamaya girmesiyle, Taşlıca kazası müdürlük ile idare edilmeye başlamıştır. 1860 yılında Taşlıca'nın kaza olarak büyüklüğü ve stratejik konumu, bir sancak olmayı gerektirmiştir. Bunun temel sebebi, Taşlıca'nın Karadağ ve Sırbistan arasında kalmış olmasıdır. İki devlet arasında kuvvetli bir idari birim, stratejik bir gereksinim olarak ortaya çıkmış, ayrıca bu sayede Kolaşın ahalisinin çevrelerine verdiği zarara son vererek *şabt u rabi* altına alınmaları da umulmuştur. Böylelikle Taşlıca, sancak statüsüne erişmiş ve mülki amir olarak bir kaymakam atanmıştır.

1864 yılına gelindiğinde Yenipazar sancak merkezinin Seniçe'ye taşınmasıyla Seniçe civarındaki Taşlıca'nın kazaları Taşlıca'dan alınarak Seniçe'ye ilhak edilmiştir. Devamında Taşlıca'nın kaymakamlığı lağvedilmiştir. 1865 yılında mülki amirlerin görev statüleri tekrar bir değişikliğe uğramıştır. Buna göre kaymakamlar sancakların değil kazaların yöneticileri haline gelmiştir. Kaza konumuna düşen Taşlıca yine bir kaymakam tarafından idare edilmeye devam etmiştir. 1875'te Bosna'da çıkan ayaklanmalar yeni bir idari düzenlemeyi gerektirmiştir. Buna göre Taşlıca'nın bağlı bulunduğu Yenipazar sancağı Bosna vilayetinden ayrılarak Kosova vilayetine bağlanmıştır. Böylelikle Taşlıca artık Kosova vilayetine bağlı hale gelmiştir. 1878 Berlin Antlaşması gereğince Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgal etmesiyle Taşlıca'nın idari tarihinde yeni bir sayfa açılacaktır. Avusturya, Kosova vilayetine bağlı olmasına rağmen işgali altındaki Bosna-Hersek'in güvenliği açısından kilit bir noktada bulunan Yenipazar sancağında da asker bulundurmak istiyordu. Bu, Taşlıca'nın Avusturya askerleriyle tanışması demektir. Yeni durum, Taşlıca'nın idari açıdan tekrar yükselmesini sağlamıştır. Taşlıca, işgalin hemen sonrasında livaya dönüştürülerek bir mutasarrıfın idaresine verilmiştir. Askerî işgal gerçekleşikten sonra Taşlıca'nın hükümlerlik hakları Osmanlı Devleti'nde kalmış, idari ve askerî erkân Osmanlı Devleti'ni temsilen görevinin başında bulunmuştur. Avusturya'nın işgali 1908'e kadar sürmüştür. Avusturya, bu tarihte Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, beraberinde Taşlıca'nın da içerisinde bulunduğu Yenipazar sancağını terk etmiştir. 1908'den itibaren Taşlıca tam olarak tekrar Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecektir. 1912'de patlak veren I. Balkan harbiyle 1913 yılından itibaren Taşlıca Karadağ

Krallığının hâkimiyetine geçmiş, böylelikle yaklaşık 450 yıllık Osmanlı hâkimiyeti Taşlıca'da son bulmuştur.

Taşlıca'nın Osmanlı egemenliğindeki son idari serüveni, Balkanların Osmanlı'dan kopuşunun da son demlerine tekabül etmektedir. Bu dönemde Devlet, çeşitli reflekslerle kopuşu engelleme çabasına girmiştir. Mücadelenin ayaklarından birisi de idari düzenlemeler olmuştur. Taşlıca örneğinde görüldüğü üzere; bu şehirle ilgili idari düzenlemeler, stratejik ve güvenlik endeksli gerçekleşmiştir. Bu tür düzenlemelerle kopuşa engel olunabileceği düşünülmüştür. Taşlıca örneğine daha geniş planda bakıldığında; İmparatorluktaki idari düzenlemelerin temelinde Balkanlarda yaşanan kopuşu engelleme çabası olduğu gözlemlenebilir. Ancak tarih, bize Osmanlı idari düzenlemelerinin Balkanlardaki çözümü engelleyen hayalini gerçekleştirmediğini göstermiştir. Bununla birlikte; her hâlükârda idari düzenlemelerin kaçınılmaz olan *sonu* geciktirdiğini düşünmek mümkündür. Pek tabiidir ki kaçınılmaz sonun vukuunda Avrupa siyasetinin rolü yadsınamaz.

*Kaynakça***I. Arşiv Kaynakları****Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnifleri (BOA)****Sadaret Mektûbî Kalemi**

Müteferrik Evrak (A. M.)

Mektûbî Kalemi Evrakı (A. MKT.)

Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM.)

Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT. MVL.)

Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM.)

Nezaret ve Devâir Evrakı (A. MKT. NZD.)

Mühimme Kalemi Evrakı (MKT. MHM.)

Bâb-ı Ali Evrak Odası

BEO.

Cevdet

Cevdet Adliye (C. ADL.)

Dâhiliye

Mektûbî Kalemi (DH. MKT.)

Hatt-ı Hümayun

HAT.

Hariciye Nezareti

Mektûbî Kalemi (HR. MKT.)

Siyasi (HR. SYS.)

Tercüme Odası (HR. TO.)

İradeler

Dâhiliye (İ. DH.)

Dosya Usulü (İ. DUT.)

Hariciye (İ. HR.)

Maarif (İ. MF.)

Meclis-i Vala (İ. MVL.)

Şura-yı Devlet (İ. ŞD.)

Maarif Nezareti

Mektubi Kalemi (MF. MKT.)

Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri

MVL.

Şura-yı Devlet

ŞD.

Taşra Evrakı

Bosna Müfettişliği (TŞR. BNM.)

Yıldız

Sadaret Hususi Maruzat (Y. A. HUS.)

Mütenevvia Maruzat Evrakı (Y. MTV.)

Perakende Sadaret (Y. PRK. A.)

Perakende Evrakı Askeri (Y. PRK. ASK.)

Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y. PRK. EŞA.)

Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A. RES.)

II. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri ve Kaynak Eserler

Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye-i Coğrafya*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1315.

Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Haz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1992.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yay. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yay. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991.

Enliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Diğerini, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, VI, YKY, İstanbul 2002.

Kosova Vilayet Salnamesi, 1300.

Kosova Vilayet Salnamesi, 1311.

Kosova Vilayet Salnamesi, 1314.

Mehmed Nasrullah, Mehmed Rüştü ve Mehmed Eşref, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, Haz. Rahmi Tekin ve Yaşar Baş, OSAV, İstanbul 2003.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, Haz. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2007.

Taşlıca Mutasarrıflığı Abvaline Dair Resmi Muharrerât, Milli Kütüphane, 1323, Yz. A. 1758.

Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, IV, Maarif-i Nezaret-i Celilesi, İstanbul 1311.

III. Araştırma ve İncelemeler

AGOVIĆ, Bajro, *Džamije u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica 2001.

- AK, Emine, *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tablilleri*, III, Fey Vakfı, İstanbul 1991.
- ANDRIJAŠEVIĆ, Živko M. ve Šerbo Rastoder, *The History of Montenegro*, Montenegro Diaspora Centre, Podgorica 2006.
- ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara 1997.
- ARPACI, Seyfullah, "Sultan II. Abdülhamid Bibliyografyası", *Devr-i Hamid*, V, İstanbul 2012 s. 341-402.
- ARUÇI, Muhammet, "Yeni pazar", *DİA*, XLII, İstanbul 2013, s. 468-471.
- BARKEY, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, Çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul 2011.
- BOZKURT, Gülnihal, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989.
- BOZKURT, Gülnihal, "II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları", *OTAM*, 4/1993, s. 99-119.
- ÇADIRCI, Musa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK, Ankara 1985, s. 257-277.
- ÇADIRCI, Musa, *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler 1826-1856*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Doçentlik tezi, Ankara, 1979.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997.
- ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", *IX. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1988, s. 1153-1161.
- ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, LII/203 (1988), s. 601-626.
- ÇADIRCI, Musa, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, LII/206 (1989), s. 237-257.
- DARKOT, Besim, "Bosna-Hersek", *İA*, II, İstanbul 1979, s. 725-729.
- DAVISON, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, I-II, Çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat, y.y, t.y.
- ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Müdür", *İA*, VIII, İstanbul 1979, s. 784-786.
- GÖLEN, Zafer *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)*, Alter Yayıncılık, Ankara 2009.

- GÖLEN, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK, Ankara 2010.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 77-88.
- GÜLER, Ali, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan ‘Kilise Defterleri’nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri’nden Örnek Fermanlar)”, *OTAM*, 9/1998, s. 155-175. Erişim: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13571.pdf>
- HOCA, Nazif, “Yeni Pazar”, *İA*, XIII, İstanbul 1996, s. 395-399.
- İĞDİ, Özlem Gülenç, *Tanzimat’tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği (1842-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.
- İNALCIK, Halil, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Ed. Thomas Naff-Roger Owen, London 1977, s. 27-52.
- İNALCIK, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 623-690.
- JUSDANIS, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 1998.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V-VI, TTK, Ankara 1995.
- KARPAT, Kemal H. “Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk: İmge ve Gerçek”, *Balkanlar’da Osmanlı Miras ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, İstanbul 2004.
- KARPAT, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KIRMIZI, Abdülhamit, *Abdülhamid’in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1999.
- MEMİÇ, Mustafa, “Tarihsel Süreç İçinde Sancak’taki Müslüman Varlığı”, *Muhacirlerin İzinde, Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Der. Hayri Kolaşinli, Ed. Mirze Mehmet Zorbay, Lotus Yayınları, Ankara 2004, s. 133-145.
- MILJKOVIĆ, Ema, “Pljevaljsko društvo – preobražaj srpskog trga u osmansku kasabu”, *Istorija Pljevalja*, Pljevlja 2009, s. 89-131.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2000.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1979.
- ORUÇ, Hatice, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, 18/2005, Ankara 2006, s. 249-271.

- ÖNEN, Nizam ve REYHAN, Cenk, *Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim, İstanbul 2011.
- ÖZKAYA, Yücel, “Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Taşrada Tanzimatın Uygulanışı”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara 1991, s. 121-140.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB, İstanbul 1993.
- POPOVIĆ, A., “Yeni Bazar”, EI², Cilt XI, Leiden Brill 2002, s. 321-322.
- SAMANİ, Hasan, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006.
- ŞÇEPANOVIÇ, Slobodan, “Kolaşin Müslümanlarının Kökenleri”, *Mubacirlerin İzinde, Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Der. Hayri Kolaşinli, Ed. Mirze Mehmet Zorbay, Lotus Yayınları, Ankara 2004, s. 147-276.
- TEMİZER, Abidin, *Karadağ’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853-1913)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2013.
- TERZİĆ, Slavenko, “Pljevlja na putu u novo doba (1804-1913)”, *Istorija Pljevalja*, Pljevlja 2009, s. 175-277.
- TORAMAN, Ömer, *Tanzimat’ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2010.
- TORUN, Sadık Fatih, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Sancak Yönetimi (1839-1921)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2012.
- ÜNLÜ, Mucize, *Kosova Vilayeti’nin İdari ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2002.

Ekler

Harita 1: Karadağ Fiziki Haritası¹⁶⁴

¹⁶⁴ Alıntı: <http://www.ezilon.com/maps/europe/montenegro-physical-maps.html>

Harita 2: Kosova Vilayeti Haritası h. 1325-m. 1907¹⁶⁵

¹⁶⁵ Mehmed Nasrullah, Mehmed Rüşti ve Mehmed Eşref, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, Haz. Rahmi Tekin ve Yaşar Baş, OSAV, İstanbul 2003, s. 28.

Resim 1: Şehrin Günümüz Genel Panoraması

Resim 2: Hüseyin Paşa Camii ve Saat Kulesi

Resim 3: Hüseyin Paşa Camii ve Saat Kulesinin Bugünkü Görünümü¹⁶⁶

¹⁶⁶ 1, 2 ve 3 numaralı resimleri kullanmama izin veren dostum Uğur Özcan'a teşekkür ederim.